

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Přerod matriarchálního společenského uspořádání v uspořádání patriarchální

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 6107R023 – Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
7504R269 – Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Aneta Hlubučková**
Vedoucí práce: Mgr. Michal Trčka

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Aneta Hlubučková**
Osobní číslo: **P15000261**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání**
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Prerod matriarchálního společenského uspořádání v**
uspořádání patriarchální
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

1. Definice a vymezení pojmu matriarchát, uvedení důvodů jeho nahrazování pojmem matrilinearita, definice dalších (pro práci klíčových) pojmů.
2. Popis a vzájemné porovnání matriarchálního a patriarchálního společenského uspořádání společnosti.
3. Představení a komparace tří vybraných teorií pojednávajících o příčinách a průběhu nahrazení matrilinearitoy patrilinearitou.
4. Studentka se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího bakalářské práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BUDIL, Ivo T. Mýtus, jazyk a kulturní antropologie. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-321-0.

JANDOUREK, Jan. Slovník sociologických pojmů: 610 hesel. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3679-2.

MURPHY, Robert Francis. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004. Studijní texty. sv. 15. ISBN 80-86429-25-3.

SKUPNIK, Jaroslav. Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturněantropologické perspektivě. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. Studijní texty. ISBN 978-80-7419-019-3.

SOUKUP, Václav. Přehled antropologických teorií kultury. Praha: Portál, 2004. Studium. ISBN 80-7178-929-1.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Michal Trčka

Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce:

22. listopadu 2016

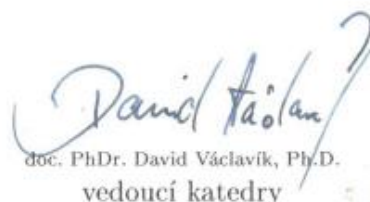
Termín odevzdání bakalářské práce:

30. dubna 2018

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 16. prosince 2016

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že texty tištěné verze práce a elektronické verze práce vložené do IS STAG se shodují.

9. 4. 2019

Aneta Hlubučková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat svému vedoucímu bakalářské práce Mgr. Michalu Trčkovi za odbornou pomoc, podnětné rady, ochotu a čas, který mi během tvorby mé bakalářské práce věnoval. Děkuji také své rodině a přátelům za jejich trpělivost a podporu.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá přeměnou matriarchálního společenského uspořádání v uspořádání patriarchální. První kapitola obsahuje vymezení pojmů matrilinearita a matriarchát, popis matrilineárně organizovaných společností a jejich konkrétní příklady. Zahrnuje také porovnání matrilineárních a patrilineárních společností. Druhá kapitola pojednává o vědecké diskuzi vztahující se k otázce existence matriarchálně organizovaných společností a univerzality matriarchálního stádia ve vývoji lidské společnosti. Třetí kapitola shrnuje tři různé teorie o příčinách a průběhu nahrazení matrilineárního způsobu určování rodové příbuznosti způsobem patrilineárním.

Klíčová slova

Matriarchát, patriarchát, matrilinearita, patrilinearita, práva žen, vývoj společnosti

Annotation

This bachelor thesis deals with the transformation from matriarchal social order into the patriarchal social order. The first chapter includes the definition of matrilineality and matriarchy, description of matrilineally organized societies and specific examples of them. This part also includes a comparison of matrilineal and patrilineal societies. The second chapter outlines scientific discussion about the existence of matriarchally organized societies and about the universality of the matriarchal period during the evolution of human society. The third chapter summarizes and compares three different theories, which are dealing with the reasons and ways of the replacement of the matrilineal kinship system by the patrilineal kinship system.

Keywords

Matriarchy, patriarchy, matrilineality, patrilineality, women's rights, social evolution

Obsah

Úvod.....	7
1. Matrilinéární společnosti	8
1.1 Matriarchát a matrilinearita.....	8
1.2 Pravidla rezidence matrilinéárních společností.....	10
1.3 Postavení ženy v matrilinéární společnosti	11
1.4 Porovnání matrilinéární a patrilineární společnosti	12
1.5 „Matriarchát“ jako epocha lidské prehistorie.....	14
1.6 Příklady „matriarchálních společností“	16
1.7 „Matriarchální prvky“ ve světě	17
2. Matriarchát jako vědecký problém	20
2.1 Poznatky a postoje antických, středověkých a raně novověkých myslitelů.....	20
2.2 Určování rodové posloupnosti v přirozeném stavu lidské společnosti	23
2.3 Společenské postavení ženy v prvobytné společnosti.....	24
3. Teorie přechodu od matrilinerity k patrilinearitě.....	27
3.1 Teorie Johanna Jakoba Bachofena	27
3.1.1 Gravesův a Bachofenův výklad řecké mytologie	30
3.1.2 Obraz matriarchálních prvků v dalších mytologiích.....	31
3.2 Teorie o civilizaci „Staré Evropy“ a jejím pádu	32
3.2.1 Kult bohyně a teze partnerské společnosti.....	33
3.2.2 Civilizace „Staré Evropy“	35
3.3 Teorie o vlivu soukromého vlastnictví na společenské uspořádání	39
3.3.1 Zdokonalení zemědělství a vznik soukromého vlastnictví	39
3.3.2 Vznik monogamního manželství	43
Závěr	46
Seznam použité literatury	49
Elektronické zdroje	49

Úvod

Cílem této bakalářské práce je popsat důvody a průběh přechodu od matriarchálního modelu uspořádání společnosti k modelu patriarchálnímu. Nedílnou součástí deskripce této společenské proměny je správné definování pojmů souvisejících s touto tematikou, zejména rozlišení pojmů matrilinearita a matriarchát, kterému je v rámci práce věnována značná pozornost. Pojem matriarchát je autory současné odborné literaturou považován za nepřesný, proto bývá nahrazován pojmem matrilinearita. Důležitou součástí studia proměny matrilinearit v patrilinearitu je komparace těchto dvou systémů určování rodové příbuznosti a zaměření se na otázku rozdělení moci v rámci matrilineárně a patrilineárně organizované společnosti. S problematikou tohoto společenského přerodu se pojí mnohaletá vědecká diskuze, jejíž nastínění je rovněž součástí této práce.

K zpracování této tematiky jsem použila metodu analýzy a komparace textů zabývajících se problematikou matriarchátu či matrilinearit a jeho nahrazení patriarchátem či patrilinearitou. Výsledný text je kompilátem vytvořeným na základě sloučení informací získaných z odborné literatury zahrnující jak monografická, tak obecná díla z oblasti kulturní antropologie a sociologie.

Práce je rozdělena do tří hlavních částí. První část je deskripcí matrilineárně organizovaných společností, která obsahuje vysvětlení pojmů pojících se s matrilinearitou, příklady matrilineárních společností a komparaci patrilineárního a matrilineárního společenského uspořádání. Druhá část pojednává o vědeckém sporu spojeném s otázkou existence společností, ve kterých vládou ženy a o hypotéze kulturní univerzality matrilineárního či matriarchálního období ve vývoji lidské společnosti. Třetí část se skládá z deskripce, interpretace a komparace tří různých teorií přeměny matrilinearit v patrilinearitu a dopadu této změny na společenské postavení žen. Tuto část považuji za stěžejní, protože hovoří o možných důvodech a o průběhu vzniku společenské nerovnosti mezi muži a ženami, která je dodnes důležitým společenskovědním tématem.

1. Matrilinéární společnosti

1.1 Matriarchát a matrilinearita

Slovo matriarchát je složeninou latinského výrazu mater neboli matka a řeckého výrazu archeó neboli vládnout. Jak uvádí Bohumil Geist (1992, s. 215), v moderní sociologii či kulturní antropologii je pojmu matriarchát užíváno už jen zřídka, a to z důvodu jeho významové nejednoznačnosti. Různí badatelé vysvětlovali tento pojem různými způsoby. Nejstarší verzi výkladu tohoto slova je představa, že jde o formu společenského uspořádání, ve kterém dominantní postavení nenáleží mužům, ale ženám. S pojmem matriarchát se pojí několikaletá vědecká diskuze, do které se zapojilo mnoho filosofů, sociologů, antropologů, historiků, archeologů a dalších vědců, kteří se snažili potvrdit, případně vyvrátit možnost existence takového společenského uspořádání.

Jan Jandourek (2012, s. 153) uvádí, že matriarchátem byla některými badateli nazývána fáze vývoje lidské společnosti, ve které náleželo ženám vůdčí postavení v politice a ve společnosti. Tuto teorii zastávali a rozvíjeli například J. J. Bachofen a L. H. Morgan. V současné antropologii však panuje přesvědčení, že v žádné nám známé společnosti neexistovalo matriarchální uspořádání, které by se dalo označit za zrcadlový protiklad patriarchátu. Jak podotýká Skupník (2010, s. 130–131), nebyly nalezeny žádné empirické důkazy, které by potvrdily, že by v jakémkoliv pre/historickém období došlo k „přehození mužských a ženských rolí“ neboli, že by ženy vládly mužům. Hovoří se nanejvýš o společnostech, ve kterých byla ženám a mužům připisována stejná důležitost. Tyto společnosti fungovaly na principu vzájemné spolupráce a partnerského vztahu mezi muži a ženami. Například I. T. Budil (2007, s. 448) poznamenal, že: *„Teorie matriarchátu je především produktem svěbytného uchopení pozůstatků archeologických a mytologických horizontů pravěké Evropy duchem romantismu.“* Rovněž R. F. Murphy (2004, s. 69) poukazuje na skutečnost, že většina poznatků hovořících o matriarchálním původu společnosti vychází z mýtů.

Existuje však i odlišná definice pojmu matriarchát reagující právě na skutečnost, že matriarchát ve smyslu nadvlády žen s nejvyšší pravděpodobností nikdy neexistoval. V tomto případě bývají za matriarchát označovány ty společnosti, ve kterých je původ a dědění moci určováno matrilinéárně, potomci náleží straně své matky a je uplatňováno pravidlo matrilokální rezidence (Geist 1992, s. 215). Tato dvojí možnost definovat

matriarchát má velký podíl na nejasném vymezení pojmů matriarchalita a matrilinearita, ke kterému v evropské vědě docházelo.

Ve slově matrilinearita se k latinskému výrazu mater pojí latinský výraz linea neboli čára. Jde o typ rodové posloupnosti. Dědičnost příbuzenství, jména, majetku a společenského postavení a práv je určována mateřskou rodovou linií. Rodová příslušnost je zde odvozována od společného matrilineárního předka, pravomoc nad dětmi náleží rodové linii jejich matky. V rámci jedné matrilineie mohou dědit jak ženy, tak muži, avšak s tím rozdílem, že zde nedědí syn po otci, nýbrž synovec po strýci z matčiny strany, jde totiž o nejbližší mužské příbuzné v rámci ženské rodové linie (Murphy 2004, s. 111, Jandourek 2012, s. 154).

Zejména tento typ dědičnosti, fungující například u Irokézů, šokoval evropské myslitele natolik, že podleli představě, že muži žijící ve společnostech organizovaných na základě matrilineární rodové linie nemají žádná práva, že jsou odděleni od vlastních dětí a že jim vládou ženy. Skutečnost, že jsou irokézské klanové matrilineie politicky reprezentovány mužskými náčelníky (politickými vůdci), přecházeli mlčením, případně poukazovali na to, že na volbu náčelníka mají velký vliv ženy. V evropské vědě proto po dlouhou dobu docházelo k zaměňování, případně k vzájemnému překrývání pojmů matrilinearita a matriarchalita.

Ztotožňování matrilinearit s matriarchátem je nesprávné, jde, jak vidíme, o dva rozdílné pojmy. Matrilineárně uspořádané společnosti nejsou a nebyly společnostmi matriarchálními. Z upřednostňování rodových vazeb mezi ženami nevyplývá ženská nadvláda nad muži. Rodové uspořádání tedy nemusí být podkladem k nerovnému rozdělení moci mezi pohlavími, otázka rozdělení moci ve společnosti na něm může být do velké míry nezávislá (Skupník 2010, s. 130–132). V matrilineárně organizovaných společnostech ženy nepřebraly veškeré sociální úlohy, například politickým vůdcem a reprezentantem společnosti ve vnějším světě býval zpravidla muž (Tamtéž, s. 109).

Lze se tedy domnívat, že k chybné představě nízkého společenského postavení muže v matrilineárně organizovaných rodech došlo pravděpodobně na základě jeho přirovnání k nízkému, až otrockému postavení ženy ve spoustě patrilineárních a patriarchálních společností. Pro badatele žijící v Evropě, ovlivněné už od dob antiky teorií prosazující patriarchální model uspořádání společnosti, byla pravidla matrilineárně organizovaných

společenství natolik exotická, že jimi byla nejednou ztotožněna s ženskou nadvládou, matriarchií, přesto že se ve skutečnosti o nadvládu nejednalo.

Pojmenování matriarchát je tedy poněkud nepřesné a zavádějící, proto bývá obvykle nahrazováno označením matrilinearita, avšak i tento pojem je dosti neúplný. Odkazuje pouze k určitému typu rodového uspořádání, nehovoří už o výhodách, které ženám z takového uspořádání plynuly.

1.2 Pravidla rezidence matrilineárních společností

S matrilinearitou se v mnoha případech pojí matrilokální rezidence neboli matrilokalita. V tomto pojmu se k latinskému výrazu mater pojí latinský výraz localis znamenající místní. Matrilokalita je pravidlem ukládajícím nově vzniklým manželským párům povinnost usadit se poblíž nebo přímo v bydlišti rodičů manželky (Jandourek 2012, s. 154). Přesto, že je matrilokalita pravděpodobně starším pravidlem rezidence než patrilokalita, v současné době se vyskytuje jen v malé míře (Murphy 2004, s. 114–115). Matrilokalita je charakteristická pro společnosti, jejichž zemědělství je založené na práci žen, zejména na obdělávání půdy pomocí motyk. V tomto případě bývá obdělávaná půda ve vlastnictví matrilinie. Tento případ se vyskytoval například u domorodých kmenů žijících na východě Severní Ameriky či ve střední a jihovýchodní Africe (Tamtéž, s. 107).

Jak uvádí Skupník (2010, s. 121–124) v matrilineárních a zároveň matrilokálních společnostech opouštějí muži svou rodnou matrilinii a přicházejí žít do domu nebo vesnice své manželky, nicméně jejich závazky vůči jejich natální domácnosti tímto odchodem nezanikají. Každý muž má tím pádem vazbu ke dvěma různým rodovým skupinám, které mezi sebou mohou soupeřit o jeho přízeň a podporu. Do matrilinie své ženy muž nikdy zcela nezapadne, je zde považován za cizince nebo hosta. Soužití muže s rodinou jeho ženy může být poněkud problematické, proto v mnoha takto organizovaných společnostech vznikly způsoby, jak hrozícím konfliktům předcházet. Nejznámějším z nich je nazvaný „míjení mezi zetěm a tchýní“, a byl praktikován například u sibiřských Chantů, severoamerických Čejenů a Hopiů. V těchto společnostech se zeťové zprvu úplně vyhýbali kontaktu se svými tchýněmi. V ideálním případě se však toto napětí postupně vytratilo a mezi zetěm a tchýní vznikl vztah založený na vzájemné toleranci. Uzavření tohoto příměří bylo často provázáno veřejnou výměnou darů mezi těmito členy. Pokud ale ke smíření mezi zetěm a tchýní nedošlo,

mohlo mít toto nepřátelství fatální dopad na vztah mezi manželi. Některé matrilineární společnosti se tomuto úskalí vyhýbaly tím způsobem, že uplatňovaly jiné typy rezidence. Šlo především o avunkulokální rezidenci neboli avunkulokalitu a duolokální rezidenci neboli duolokalitu (natalokalitu), (Tamtéž, s. 123).

Slovo avunkulokalita je odvozené od pojmu avunkulát, který značí blízký vztah mezi synovcem a strýcem z matčiny strany (muži spřízněnými ženskou rodovou linií), zahrnující dědictví majetku i společenského postavení po této linii. Avunculus je latinský pojem znamenající matčin bratr (Geist 1992, s. 38). Tomuto vztahu bývá v matrilineárně organizovaných společnostech přisuzována vyšší důležitost než vztahu mezi otcem a synem. Avunkulokalita je pravidlem rezidence, podle kterého odcházejí chlapci po dosažení určitého věku ze svého rodného domu do domu bratra své matky, do kterého si později přivádějí svou vlastní manželku. Společností uplatňující pravidlo avunkulokality jsou obyvatelé Trobriandských ostrovů, které se nacházejí se v Melanésii.

Duolokalita neboli natalokalita je pravidlo, podle kterého neopouští ani jeden z manželů svou rodnou rezidenci. Manželé tedy žijí odděleně, zůstávají u svých původních rodin, ke kterým jsou vázáni svými povinnostmi. Duolokální rezidence může být buď dočasná, například u obyvatel Torrského ostrova, kde manželé po uplynutí několika let vytvoří společnou domácnost (Murphy 2004, s. 180, 227) nebo trvalá, například u ghanských Ašantů a indických Najarů, kde manželé zůstávají v oddělených domácnostech. V těchto společnostech žijí sourozenci zrození ze stejné matky ve společné domácnosti. Děti zůstávají s matkou, bez ohledu na jejich pohlaví. Tím pádem jsou otcové odděleni od svých dětí, protože ty patří do jiné matriline než oni sami, zatímco strýcové sdílejí stejnou domácnost jako jejich synovci a neteře (potomci jejich sester). Jde tedy o jakousi kombinaci matrilokální a avunkulokální rezidence (Skupník 2010, s. 123).

1.3 Postavení ženy v matrilineární společnosti

Vlivem matrilineární filiace bylo postavení žen v takto organizovaných společnostech vysoké a pevné, žena nebyla po sňatku oddělena od své původní rodiny, měla zastání v členech své rodné matriline a mohla počítat s jejich pomocí a podporou. To ji činilo relativně nezávislou na svém muži. V případě rozvodu, který byl u takto organizovaných společností většinou velmi rychlý a nekomplikovaný, se o ženu a její děti plně postarala její rodná matriline (Skupník 2010, s. 125–126).

Sociální status potomků ve většině případů nezáležel na identitě jejich zploditele, ale na původu matky, děti patřily její matrilinii. Ženská předmanželská či mimomanželská sexuální aktivita tedy nemohla ve většině případů ohrozit legitimitu potomků. V některých matrilineárních společenstvích nebyly předmanželské sexuální aktivity nijak tabuizovány, totéž však zpravidla neplatilo o aktivitách mimomanželských, ty byly většinou společností považovány za nevhodné (Tamtéž, s. 117–118). Tento postoj k důležitosti otcovství se v některých případech pojil s bagatelizací, případně neznalostí mužova podílu na plození potomků. Ta byla popsána například u Trobriand'anů a Tiwiů, kteří věřili, že dítě je reinkarnací zemřelého rodového předka. Za ženino těhotenství byl tím pádem zodpovědný jeho duch, nikoliv ženin sexuální partner. Na kontrolu ženských reprodukčních aktivit tedy nebyl kladen nijak velký důraz. Totéž platilo i pro Najary a Minankababy, kteří o mužově podílu sice věděli, avšak neučinili z něj zásadní hledisko pro určování rodové příbuznosti. Zásadní zásluha na vzniku nového života zde byla přisuzována ženě (Tamtéž, s. 113–114).

1.4 Porovnání matrilineární a patrilineární společnosti

Matrilinearita a patrilinearita představují dva rozdílné způsoby určování rodové posloupnosti. V patrilineárně organizovaných společnostech je původ potomků odvozován na základě otcovské rodové linie. V rámci této linie probíhá také dědictví majetku, společenského postavení a jména (Murphy 2004, s. 111). V těchto oblastech tvoří patrilinearita zrcadlový opak matrilinearitu, totožné jevy se od sebe liší pouze tím, zda je jejich ústřední postavou muž či žena, otec či matka. S jiným příkladem odlišnosti se setkáváme v oblasti rozdělení moci v těchto systémech. Zatímco ztotožňovat matrilinearitu s ženskou nadvládou není adekvátní, viz kapitolu 2.1, patrilinearita se s mužskou nadvládou pojí poměrně často.¹

Patrilineární společnosti bývají většinou také patrilokální. Provdané ženy odcházejí žít do mužovy rodné domácnosti, kterou následně sdílejí s jeho patrilinií (Tamtéž, s. 112). V některých případech úplně zaniká ženina vazba na její rodnou patrilinii a ona se stává součástí patrilinie svého muže, v opačném případě zůstává natrvalo členkou své rodné patrilinie. V patrilineárně organizovaných společnostech nemívají ženy vazbu zároveň ke dvěma patriliniím, jako je tomu v případě mužů v matrilineárně organizovaných společnostech (Skupník 2010, s. 87–88). Domácnost, ze které žena pochází, tedy může

¹ Geist (1992, s. 274) v tomto kontextu uvádí pojem patriposestální, ve kterém se k latinskému výrazu pater znamenajícímu otec pojí latinský výraz posestas znamenající moc či vláda.

být i velmi vzdálená od domácnosti, do níž se přesune po svém provdání. Toto odloučení zpravidla oslabí ženiny vztahy s její původní rodinou a učiní ji existenčně závislou na jejím muži a na jeho patrilinii.

Ženino postavení v patrilinii jejího muže bývá velmi slabé, v patrilinéárně organizovaných společnostech náleží autorita pouze muži, čímž dochází k monopolizaci moci. Rodový původ a dominantní postavení je děděno z otce na syna. Vysoké společenské postavení otce je tedy spojeno s nízkým postavením matky. V matrilineárně organizovaných společnostech se setkáváme se odlišnou situací. Postavení ženy a muže je zde relativně vyrovnané. Skutečnost, že je rodový původ předáván po ženské linii, propůjčuje ženám úctu ostatních členů rodu a vliv na rozhodování o důležitých záležitostech, avšak nijak neumenšuje společenské postavení mužů. Moc se tedy dělí mezi více různých osob (Murphy 2004, s. 112–114).

Dalším aspektem, kterým se patrilinéárním příbuzenský systém liší od toho matrilineárního, je skutečnost, že potomci manželského páru náleží mužově patrilinii. V případě rozvodu opouští žena mužovu domácnost, avšak její děti zůstávají se svým otcem a jeho patrilinéárními příbuznými. Na rozdíl od matrilineárního systému, ve kterém je vazba matky a dítěte nerozlučitelná, v rámci systému patrilinéárního je tento vztah nahrazen vazbou mezi otcem a dítětem. Tato zásadní odlišnost může souviset s bagatelizací ženina podílu na plození potomků, k níž se spousta patrilinéárních společností uchyluje (Skupník 2010, s. 81–82, 89).²

Navzdory podceňování důležitosti ženského podílu na plození potomků bývá v rámci patrilinéárních společností (na rozdíl od společností matrilineárních) kladen velký důraz na kontrolu ženských reprodukčních schopností. Členové patrilinéárních společností jsou si totiž dobře vědomi skutečnosti, že se funkčnost tohoto systému určování rodové příbuznosti odvíjí zejména od ženiny věrnosti a jejího panenství při vstupu do manželství. Pouze tyto podmínky mohou zaručit legitimitu potomků. Ve snaze o její dosažení se patrilinéární společnosti uchylovaly či stále uchylují k různým způsobům kontroly ženského sexuálního života. Těmito prostředky jsou mrzačení ženských genitálií formou ženské obřízky či infibulace, fyzické oddělení neprovdaných dívek od

² Mnohé patrilinéární společnosti přisuzují mateřství a ženské plodnosti čistě pasivní roli, která je zcela podřízena aktivní roli přisuzované otcovství a mužské plodnosti. Za životodárnou substanci je považováno pouze mužské sperma, které se během ženina těhotenství „přemění“ v potomka. Ženino přispění ke vzniku nového života je redukováno na pouhé dočasné uchování a rozvinutí mužem dodané substanciální podstaty (Skupník 2010, s. 80).

chlapců a mužů prostřednictvím oddělených domů a domácností, či stanovení přísných společenských norem a trestání jejich porušení (Tamtéž s. 83–87). Všechny tyto prostředky vytvářejí společenskou nerovnost mezi muži a ženami, omezují ženská práva a degradují ženu na pouhý prostředek mužské reprodukce.

Patrilineární společenské uspořádání se od toho matrilineárního liší zejména svou tendencí shromažďovat moc a nadvládu v rukou jediné osoby, otce, který vládne všem ostatním členům rodiny. Oproti tomu v rámci matrilineárního uspořádání se na moci podílí větší množství osob, které jsou si mezi sebou rovny. Patrilinearita je spojena s nadvládou a kontrolou, matrilinearita naopak s rovností a spoluprací.

1.5 „Matriarchát“ jako epocha lidské prehistorie

Na počátek dějin staví většina historiků a badatelů období archaické promiskuity, (J. J. Bachofenem označované jako období heterismu), které je ztotožňováno s neexistencí pevných partnerských vztahů, sexuální nevázaností a promiskuitou. V této počáteční fázi vývoje lidské společnosti lze počítat s endogamií, ta je považována za starší a původnější variantu výběru sexuálního partnera než pozdější exogamie, která ji postupem času u většiny kultur plně nahradila (Budil 2003, s. 136). Toto stádium je většinou vědců zabývajících se počátkem dějin lidské společnosti označováno za „polozvířecí stav“, který měl ke spořádané lidské společnosti ještě velmi daleko. Pro toto společenské uspořádání bylo podle spousty badatelů naprosto běžné společné vlastnictví nejen majetku, ale i žen. Zatímco někteří autoři hovoří o rovném postavení žen a mužů v této epoše, jiní jej zcela zamítají a poukazují na fyzickou převahu mužů, která ženě nedávala jinou možnost než podlehnout pohlavnímu pudu muže (Kosven 1952, s. 98).

Postupem času se uspořádání prehistorické společnosti změnilo, vznikla „hrubá polyandrie“, ve které začalo větší množství mužů sdílet jednu ženu. Kromě již zmíněné polyandrie s velkou pravděpodobností existovala rovněž polygynie, z toho důvodu hovoří někteří vědci o tzv. „skupinových manželstvích“. V rámci tohoto společenského uspořádání neexistoval žádný spolehlivý způsob, který by umožňoval zodpovědět otázku otcovství, proto je (například podle teorie J. F. McLeanna) více než pravděpodobné, že v této fázi společenského vývoje byl původ dítěte odvozován od matky (Kosven 1952, s. 98, Budil 2003, s. 136). V takovém případě hovoříme o matrilinearitě, kterou někteří autoři ztotožňovali s matriarchalitou.

O existenci matriarchátu jako kulturně univerzálního období historického vývoje lidské společnosti hovoří zejména J. J. Bachofen, který jej spolu s dalšími vědci považuje za první rodové zřízení. Matriarchát podle nich spadá do raného vývojového období organizované lidské společnosti a je spojený s primitivními formami zemědělství, hospodářství, společenských vztahů a hmotné i duchovní kultury. V knize M. O. Kosvena (1952, s. 11) je matriarchální období vývoje lidstva definováno takto: „*Matriarchátem se nazývá období pravěkých dějin, charakterisované rovnoprávným, v dalším vývoji i vládnoucím postavení ženy v hospodářství a ve společnosti, které se obráželo i v oblasti duchovní kultury – v náboženství a v umění. Týmž názvem bývá označováno také společenské zřízení tomuto období odpovídající, a daný typ kultury v širokém smyslu slova.*“ Postupem času byl však matriarchát nahrazen patriarchátem, společenským uspořádáním, v němž zastávají vládnoucí postavení muži. (Tamtéž, s. 11) Existují různé teorie o důvodu a průběhu tohoto společenského přerodu, viz kapitolu 4.

Mnoho vědeckých teorií existenci matriarchálního období ve vývoji společnosti popírá, ignoruje či přechází okrajovou zmínkou, případně prohlašuje, že jde o pouhou etnografickou kuriozitu týkající se převážně mimoevropských oblastí. Někteří vědci připouštějí pouze možnost matrilineárního určování příbuznosti, avšak dodávají, že šlo pouze o formální záležitost, ze které ženám neplynuly žádné společenské výhody. Na ženino vůdčí postavení v zemědělství pohlížejí spíše jako na břímě, které ji vázalo k těžké otrocké práci. Tyto teorie do dějin vývoje lidské společnosti nezahrnují matriarchální období. Připouštějí nanejvýš možnost ženského povstání proti mužské nadvládě (ke kterému ovšem došlo jen u některých kmenů), které podle nich dalo podklad ke vzniku pověstí o Amazonkách. Za první rodové zřízení považují patriarchální rodinu, která dala vzniknout rodu, jenž dal následně vzniknout státu (Tamtéž, s. 82).

Postoj k matriarchátu jako k epoše společenského vývoje je tedy značně nejednotný. „*Historickou universálnost matriarchátu přiznává jen velmi málo autorů a i v těchto případech je matriarchát většinou chápán nikoli jako určitý společenský řád, nýbrž pouze jako určování původu a příbuzenství podle mateřské linie...*“ (Kosven 1952, s. 12). Můžeme tedy připustit, že se mateřské rodové zřízení vyskytovalo a vyvíjelo u různých společností různými způsoby a v různé míře, taktéž jeho zánik a nahrazení patriarchálním zřízením byl velmi individuální (Tamtéž, s. 11–14).

1.6 Příklady „matriarchálních společností“

K myšlence historické univerzálnosti matriarchální epochy v dějinách lidstva vedlo některé vědce, například Joseph-François Lafitau a Morgana, pozorování společenského uspořádání „zaostalých národů.“ Tato uspořádání a společenské řády se v mnoha případech pozoruhodně podobaly popisům známým již z dob antiky. Tato paralela přiměla některé z vědců spojit matriarchální uspořádání s určitým vývojovým stádiem lidstva. Etapou, kterou jejich vlastní (evropská či americká) společnost již zdárně prošla, zatímco jiné zaostalejší národy se s ní stále ještě potýkají. Tento koncept zpracovává především Lafitauovo dílo *Zvyky amerických divochů ve srovnání se zvyky starověkými* (1724), (Kosven 1952, s. 51). Mezi takovéto národy patřili zejména indiští Najarové a severoameričtí Huronové a Irokézové.

Najarové byli příslušníky původních národů žijících na jihozápadu Indie. První zprávy o nich přinesl v období středověku arabský cestovatel Mohamed Ibn-Battúta. Ve svých zprávách se pozastavoval nad pravidlem o dědictví panovnického titulu ze strýce na synovce (syna panovnickovy sestry), které je obvyklé pro matrilineární společnosti. Rovněž dědictví společenského postavení a rodového majetku plynulo u Najarů pouze tímto směrem. Panovnickova sestra a její děti tedy byly považovány za legitimnější než panovnickova žena a její děti. U panovnickovy sestry a jejích potomků totiž bylo na základě jejich společné mateřské linie jisté, že pocházejí z královského rodu. Děti byly vychovávány ženinou matrilinií, otcovskou roli zde zastával matčin bratr. Tyto společenské jevy byly zdůvodňovány nezjistitelností identity otce, která plynula z nevázanosti Najarů v partnerských vztazích (Tamtéž, s. 35–37). Najarské manželství nezahrnovalo požadavek manželské věrnosti, sdílené domácnosti ani společného hospodaření manželů. Najarové uplatňovali pravidlo duolokální rezidence, které jim ukládalo zůstat celoživotně členy své rodné matrilinie. Manželství sloužilo převážně k legitimizaci potomků. V období dospívání absolvovala každá najarská dívka rituál zvaný „vázání tálí,“ při kterém jí byl přidělen manžel. Následně se mohla sexuálně stýkat s kterýmkoliv mužem z vlastní nebo vyšší kasty, přičemž v případě jejího otěhotnění musel alespoň jeden z jejích milenců připustit, že je možné, že je otcem jejího dítěte. Toto prohlášení potvrdil uhrazením drobného poplatku, který byl prakticky jedinou povinností, kterou vůči svému dítěti měl. Všechna ostatní péče o potomka náležela matrilinii, do které se narodil (Skupník 2010, s. 123).

První komplexnější popisy Huronů a jejich společenského uspořádání pocházejí od francouzského misionáře Gabriela Theodora Sagarda, který se v roce 1623 zabýval studiem přírody a obyvatelstva na území dnešní Kanady. Sagard ve svém díle *Velká cesta do země Huronů* poukazuje na kolektivně vykonávanou práci a až komunistické uspořádání huronské společnosti. Co se matriarchálních rysů této kultury týče, přinesl Sagard jako první písemnou zmínku o matrilokálním usídlení. Dalším poznatkem bylo již z dřívějšíka známé matrilineární určování příbuznosti a dědictví majetku i společenského postavení původu po linii matky zahrnující rovněž avunkulát. Dalšími rysy, které zvýhodňovaly společenské postavení hurónských žen, byl jejich vliv na výběr partnera, na záležitosti ohledně uzavření sňatku, možnost dočasného soužití zatím nesezdaných párů a možnost snadného rozvodu (Kosven 1952, s. 41–42).

Třetí společností s výraznými „matriarchálními prvky“ byli Irokézové, šlo indiánské kmeny žijící na východě dnešních Spojených států. První informace o podobě a pravidlech irokézského manželského soužití podala relace francouzských misionářů z roku 1656–1657. Také Irokézové dodržovali pravidlo duolokální rezidence. Manželé se pouze navštěvovali za účelem zplození potomků, kteří za všech okolností náleželi matce a zůstávali v jejím rodném domě. Případný rozvod byl rychlý a snadný. Tyto rysy potvrdil i Lafítou, který je přiřadil rovněž k Huronům. Lafítou také jako první shrnul terminologii příbuzenských vztahů: potomci Huronů a Irokézů považovali všechny sestry své matky za matky své a všechny bratry svého otce za otce své. Naopak všechny bratry své matky považovali za své strýce a sestry svého otce za své tety. Při studiu irokézského společenského zřízení se autoři také zmiňují o nestandardní dělbě práce, kdy v rámci manželského páru podle některých popisů této společnosti náležela veškerá mužova kořist z lovu ženě. Žena zase naopak vykovávala, s výjimkou plení, veškeré zemědělské práce (Tamtéž, s. 43–44, 51). Těmito rysy se společenství Irokézů do jisté míry podobalo společenskému zřízení předpokládanému některými vědci v období evropského neolitu. Irokézské ženy hrály hlavní roli v řízení zemědělské produkce, samy organizovaly práci na polích, rozdělávaly a distribuovaly potraviny, pečovaly o zásoby. V nepřítomnosti mužů odcházejících na lov či válečné výpravy byly irokézské ženy schopny své muže plnohodnotně zastoupit (Czimprichová 2016, s. 8).

1.7 „Matriarchální prvky“ ve světě

Během sedmnáctého a osmnáctého století se do Evropy začaly dostávat informace o společnostech, jejichž zvyky a společenská uspořádání se výrazně lišila od

evropských standardů ovlivněných křesťanskou patriarchální tradicí. Tuto tematiku ve svém díle shrnuje M. O. Kosven, jehož dílo posloužilo jako zdroj pro tuto kapitolu. Ve zmíněném období ze všech světových stran přicházely zprávy o pro tehdejší Evropany neobvyklých zákonech vztahujících se k pravomocím žen a pravidlům uzavírání a fungování manželství. Shodně se objevují svědectví o vysokém společenském postavení žen, matrilinearitě, matrilokalitě a avunkulátu.

Od sedmnáctého století se podle Kosvena (1952, s. 54–55, 80) začaly objevovat zmínky o vysokém společenském postavení žen v některých afrických národech. Zejména o tamějším matrilinearním určování příbuzenství, dědictví po mateřské linii, avunkulátu či dokonce o vládě ženské panovnice (např. Zlaté pobřeží). V devatenáctém století byly popsány podobné prvky u afrického kmene Ašantů, šlo zejména o velký vliv matky panovníka a o výhodné postavení vdaných žen, v oblasti vlastnictví majetku, dědictví a z toho plynoucího společenského postavení. První zmínky o společenském postavení žen v oblasti Austrálie a Oceánie pocházejí rovněž ze sedmnáctého století, byly zaznamenány na Mariánských ostrovech. V této oblasti byly ženy považovány za hlavu domácnosti, na rozdíl od mužů nebyly trestány za nevěru. Dědictví a příbuznost se zde určovala na základě pravidel matrilinearitě a avunkulátu. Další informace se do Evropy dostaly v devatenáctém století, tentokrát se jednalo o australské domorodé národy, jež popsal Angličan George Grey, který informoval o tamějším matrilineární filiaci.

Za jediný východní národ s „matriarchálními rysy“ byly až do osmnáctého století považováni Najaři. Od té doby se však do Evropy začaly dostávat informace o dalších asijských národech, které se vymykaly patriarchální teorii. Misionáři popisující ve svých spisech asijské státy informovali o matrilokálním usídlení obyvatel Tchaj-wanu. Jako první také písemně zaznamenali a popsali tibetskou polyandrii spočívající ve společném vlastnictví jedné ženy skupinou pokrevních bratrů, později se do Evropy dostaly i informace o svobodě a úctě, které se tibetským ženám dostává. V osmnáctém století byly popsány netradiční typy manželství na Sumatře. Za nejzajímavější z nich byla považována manželství sedamo, ve kterém si oba manželé uchovávali nezávislost (osobní i majetkovou) a manželství ambel ana, ve kterém se zeť a jeho děti stávali součástí ženina rodu a domu. V případě rozvodu zůstávaly děti u ženy (Tamtéž, 1952, s. 47–49).

Zprávy o netradičně organizovaných společnostech přicházely rovněž ze severu Asie. Šlo zejména o národy z oblasti Kamčatky a Sibíře. U Itelmenů (Kamčatka) byl popsán heterismus neboli nestálost manželství, možnost výměny žen a volných styků nesezdané mládeže a sororát. U Itelmenů byl zdokumentován také zvyk nazvaný „odpracování si ženy“, matrilokální usídlení a dominantní postavení ženy v domácnosti. Při studiu sibiřských Chantů byl popsán zvyk „placení výkupného za nevěstu“ a dočasné matrilokální usídlení, které bylo u sibiřských národů provázeno zvykem nazvaným „míjení mezi zetěm a tchýní“ (Tamtéž, s. 55–56).

Také z oblasti severozápadní Ameriky přicházely zprávy o společenských zvycích souvisejících s otázkou matrilinearuty a matrilokality. U kmene Alentů bylo popsáno vysoké postavení strýců z matčiny strany a jejich vliv převyšující vliv otcův, matrilokální usídlení a uznávání sourozenectví pouze mezi potomky téže matky. U Koňagů šlo o matrilokální usídlení, skutečnost, že si ženy vybíraly muže, a ne naopak, a o jejich velký vliv na společenské dění. U Kološů bylo zdokumentováno dědictví fungující na základě avunkulátu (Tamtéž, s. 79–80).

2. Matriarchát jako vědecký problém

Nedílnou součástí studia matriarchátu a jeho zániku je shrnutí postojů, které k této problematice zaujímal jednotlivá dějinná období, a teorií, které o matriarchátu vytvořili různí vědci. V této oblasti panuje výrazná názorová nejednoznačnost. Názory na existenci případně neexistenci matriarchálního společenského zřízení byly ovlivněny společenskými, politickými i náboženskými vlivy panujícími v době jejich vzniku. Způsob, jakým jednotlivá dějinná období (antika, středověk a novověk) přistupovala k materiálům o matrilinearitě či o jiných pravidlech popisujících vysoké společenské postavení žen, odráží spíše než objektivní informace o těchto pravidlech společenskopolitické myšlení dané doby (Kosven 1952, s. 14). Danou problematiku ve svém díle přehledně shrnuje M. O. Kosven, proto bylo jeho dílo použito jako hlavní zdroj pro tuto část práce. Od sedmnáctého století se k otázkám matrilinearitě a matriarchality začali vyjadřovat jednotliví vědci, kteří ji ve svých teoriích potvrzovali, nebo popírali.

2.1 Poznatky a postoje antických, středověkých a raně novověkých myslitelů

M. O. Kosven (1952, s. 20–26) uvádí, že již v období antického starověku existovala četná svědectví o jevech, které byly některými pozdějšími historiky označeny za prvky typické pro „matriarchální společnosti“. Konkrétně šlo o matrilinearitu, předmanželskou volnost a možnost vlastní iniciativy žen ve věcech výběru manžela a uzavírání manželství (popsanou Herodotem u Lykiů a Polybiem u Lokrů), společenskou rovnoprávnost a politickou moc žen (popsanou u Lykiů Heraklidem Pontským a u Sarmatů Skylaxem), angažovanost žen v diplomatických záležitostech, (popsanou Plutarchem u Keltů), dědění majetku a společenského postavení po matčině linii (popsanou Strabonem u Kantabrů a Nikolasem z Damašku u Lykiů), účast žen při lovu a na válečných akcích (popsanou Herodotem u Sarmatů, Diodorem u Gallů a Hippokratem u Skythů a Ethiopů). V kontextu s odvahou a bojovností žen se již v antice objevují první zmínky o pověsti o Amazonkách. Dále pak byl antickým myslitelům známý úzký vztah strýců k synovcům (synům, jejich sestry) provázený dědictvím po této linii, které bylo poprvé popsáno Nikolasem z Damašku a Tacitem. Později bylo rozpoznáno i u Etiopů, u kterých neexistovalo individuální manželství pouze manželství skupinové, z něž vyplývala nezjistitelnost identity otce narozených dětí.

Na základě informací, které ve svém díle Kosven nashromáždil, vidíme, že podle tohoto autora měli antičtí vzdělanci poměrně rozsáhlé povědomí o společnostech, ve kterých náleželo ženám vyšší společenské postavení než v jejich vlastní značně patriarchální společnosti. Kosven (1952, s. 27–28) však zároveň podotýká, že se antičtí badatelé nikdy nepokusili své tyto své poznatky shrnout či generalizovat, namísto toho k nim přistupovali jako ke zvláštnostem a kuriozitám vlastním méně vyvinutým „barbarským“ národů. Vlivem Platónova, ale ještě ve větší míře Aristotelova učení, se podle Kosvena rozšířila teze, že prvotní a jedinou správnou formou lidského uspořádání je patriarchální rodina ovládaná silnou rukou otce. Taková rodina tvoří základ společnosti. Tato myšlenka se stala jedním z hlavních pilířů antických společenských, politických a historických představ a všechny teorie, které by s ní mohly být v rozporu, byly principiálně zavrhnuty. Podobným způsobem se k možnosti vyrovnaného, či dokonce vůdčího postavení žen stavěli i středověcí badatelé.

V období evropského středověku zastávala vládnoucí postavení patriarchální teorie. Kosven (1952, s. 33–35) však upozorňuje na skutečnost, že i tehdy se objevovaly etnografické údaje o společnostech uspořádaných jiným způsobem než na základě oné teorie o nezpochybnitelnosti mužské nadvlády. Objevovaly se rovněž zprávy o pro Evropany nezvyklých typech manželství. Prvním autory, kteří o těchto kulturách informovali, byli arabští učenci al-Masúdí, který přinesl zprávy o vládnoucím postavení žen na ostrovech Malajského souostroví a Mohamed Ibn-Battúta, díky kterému pronikly do Evropy první zprávy o Najarech. O společnostech s netradičními typy manželství podali první zprávy Ital Plano Carpini a Vlám Willem Ruysbroeck. Informovali zejména o pravidlech uzavírání sňatků u Mongolů zahrnujících formy manželství, které byly později nazvané levirátem a sororátem. Existenci levirátu a sororátu v zemích východní Asie potvrdil také benátský cestovatel Marco Polo. Období středověku tedy podle Kosvena nepřineslo do problematiky matriarchátu a matrilinearity mnoho nových poznatků. Naopak došlo k zapomenutí, nebo spíše k vytěsnění znalostí nastřádaných v období antickém.

M. O. Kosven (1952, s. 28–29) uvádí, že autoři působící v období středověku opakovali a reprodukovali myšlenky autorů antických. Středověcí vzdělanci své učení sice opírali o křesťanskou víru, nicméně svým obsahem byly jejich úvahy na téma vůdčího postavení muže v rodině i v celé společnosti totožné s myšlenkami Aristotelovými. Například Svatý Augustin považoval podmínky vlády a podřízenosti přítomné

v patriarchálních rodinách za pravzor státní moci. Podobný postoj zastával i Tomáš Akvinský, který poukazoval na zvyk nazývat panovníka „otcem národa“.

Rovněž spousta dalších středověkých autorů, které M. O. Kosven jmenuje ve svém díle, ukazovala na provázanost moci otcovské s mocí panovnickou. Byli to například Jean Bodin (autor spisu *O státě*), Robert Filmer (autor spisu *Patriarcha neboli přirozené právo králů*), Claude Fleury (autor spisu *Mravy židů a křesťanů*) a další. Tito autoři se ve svých textech odvolávali na Bibli, kterou považovali za nezpochybnitelný historický pramen a patriarchální teorii stavěli na úroveň božského zákona. S patriarchální teorií o Bohem posvěcené vládě otce nad jeho rodinou se ve spisech těchto středověkých autorů propojila „teorie božského práva králů.“ Tímto způsobem získala patriarchální teorie, která byla původně pouze teorií o uspořádání prvobytné společnosti, silně politický charakter. Patriarchální teorie tedy ve středověku posloužila k prosazení a ospravedlnění monarchie či despotie neboli společenského zřízení založeného na nadvládě (Tamtéž, s. 30–32). Patriarchální teorie a z ní plynoucí patriarchální společenské uspořádání se v období středověku jevilo jako jediná správná a naprosto nezpochybnitelná možnost rozložení moci v rodině a ve společnosti. Zprávy o společnostech podléhajících jinému uspořádání byly zcela ignorovány.

M. O. Kosven (1952, s. 39–44) dále uvádí, že do studia problematiky matrilinéárních společností významně zasáhlo objevení Ameriky, ke kterému došlo v roce 1492. První zprávy o společenském uspořádání národů amerických Indiánů byly velmi ovlivněné společenskými představami tehdejších Evropanů, proto je nemůžeme považovat za zcela objektivní. Vyskytly se dvě naprosto protikladné teorie o životě původního amerického obyvatelstva. První z nich přirovnávala tamější společnost k ideálnímu „přirozenému stavu.“ Druhá ji naopak vykreslovala jako společnost velmi surovou a zaostalou, ve které mají ženy otrocké postavení, tato teorie obecně převládala. Postupem času se do Evropy začaly dostávat objektivnější informace, byly mezi nimi i zprávy o společnostech, které byly později označeny za nejvýraznější příklady „matriarchátu“. Šlo o Huróny a Irokézy, viz samostatné kapitoly. První informace o Hurónech se do Evropy dostaly po roce 1623 a první zprávy o Irokézech v období 1632–1673.

Je zřejmé, že postupem času vycházelo najevo stále více svědectví o společnostech podléhajících jinému než patriarchálnímu uspořádání, nicméně až do 17. století jak

uvádí Kosven (1952, s. 45) žádný z evropských badatelů nevyslovil myšlenku matriarchátu. Naopak, byla stále opakovaná teze o mužské nadvládě a otroctví indiánských žen. Tehdejší evropské vědecké kruhy stejně jako dřívější středověké a antické neprojevíly žádnou snahu o shrnutí a zohlednění různých svědectví o vysokém společenském žen přicházejících postupem času nejen z oblasti Severní Ameriky, ale i z jiných mimoevropských zemí. Jistou roli v této problematice sehrál Thomas Hobbes, avšak autorem, který jako první vyslovil možnost matriarchálního původu lidstva, byl Joseph-François Lafitau, čímž dal podnět ke vzniku mnohaletého sporu, do které se zapojili vědci z oblasti antropologie, archeologie, historie a filosofie snažící se tento názor potvrdit nebo vyvrátit.

2.2 Určování rodové posloupnosti v přirozeném stavu lidské společnosti

První autor západoevropské literatury, který připustil, že v rodině může připadnout větší moc matce než otci, byl anglický filosof Thomas Hobbes (1588–1679). K tomuto přesvědčení došel na základě aplikace „smluvní teorie“ na otázku vzniku moci v rodině. Hobbes na rozdíl od předešlých autorů uznal ženu jako schopnou vyrovnat se svou silou a rozumem muži. Hobbes poukázal na skutečnost, že v přirozeném stavu, ve kterém neexistují zákony o rodině a manželství, se nemůže dítě dozvědět, kdo je jeho otcem jiným způsobem, než že mu to prozradí jeho matka. V tomto smyslu náleží moc nad dítětem a jeho výchovou hlavně matce (Kosven 1952, s. 45–47). Z této argumentace můžeme tedy vyvodit, že by v přirozeném stavu dominovalo spíše matrilineární určování příbuznosti. Patrilineární určování příbuznosti a přisuzování moci v rodině pouze otci, prosazované zastánci patriarchální teorie, se v tomto kontextu jeví spíše jako uměle vytvořený konstrukt než jako přirozené právo.

O přirozeném stavu hovořil rovněž skotský právník a historik Henry James Sumner Maine (1822–1888). Budil uvádí (2007, s. 431), že podle Maina byla původním stavem lidské společnosti, patriarchální despotie. Maine zpochybňoval možnost, že by byl archaický člověk svobodným. Byl obhájcem patriarchální teorie, kterou ve svých dílech aplikoval i na prvotní politické uspořádání lidské společnosti. To se podle něj zakládalo na společném vlastnictví majetku a pokrevních rodových svazcích. Na rozdíl od svého oponenta McLeanna považoval za první ze společenských forem patriarchálně organizovanou rodinu podléhající pevné vládě otce. Tato otcovská moc byla pro Maina vzorem a ospravedlněním panovnické či politické moci a nadvlády. Vývoj

společenských forem podle něj postupoval směrem: rodina – rod – kmen – stát (Kosven 1952, s. 183). Za prvopočátek a základ státu tedy považoval rodinu, která byla stejně jako celá prehistorická společnost založena na vládě patriarchů a na principech patrilinearity a patriarchality (Nováčková 2012, s. 11).

Hlavním oponentem Henriho Maina byl skotský právník a historik John Ferguson McLennan (1827–1881). McLennan zastával názor, že v prvních společenských uspořádáních bylo příbuzenství odvozováno na základě mateřské linie. Na rozdíl od H. Maina popřel McLennan prvotnost patriarchální rodiny, kterou ve své teorii nahradil matrilineárním kmenem (Budil 2003, s. 136). Vývoj společenských forem podle něj postupoval tímto způsobem: matrilineární kmen – rod – rodina. McLennan jako první poukázal na skutečnost, že je rodina vývojově mladší společenskou formou než rod. Na samém počátku vývoje lidské společnosti existovala podle McLennana tzv. horda, ve které byly děti spojovány pouze se svými matkami (otce nebylo možno určit). Ženy i jejich děti patřily hordě (Kosven 1952, s. 170-171). Vzhledem k omezenosti zdrojů potravy se tato primitivní společenství uchylovala k regulaci porodnosti prostřednictvím zabíjení novorozenců ženského pohlaví, k tzv. infanticidě, ze které vyplýval pozdější nedostatek žen. Řešením tohoto problému byly únosy příslušnic ženského pohlaví z jiných společenských skupin. Takto McLennan vysvětlil vznik exogamie. Dalším krokem ve společenském vývoji byl vznik „hrubé polyandrie“, viz kapitolu 1.6, se kterou se pojil matrilineární příbuzenský systém. Postupem času však byl podle McLennana nahrazen systémem patrilineárním. K této změně došlo tak, že byla žena sdílena skupinou pokrevních bratrů podobně jako v případě „tibetského typu polyandrie“, původ potomků byl odvozován od oné bratrské skupiny. Potomci již nenáleželi matrilinei své matky, ale skupině jejích manželů, tímto směrem se v rámci rodu předával i děděný majetek (Budil 2007, s. 434).

2.3 Společenské postavení ženy v prvobytné společnosti

Jak již bylo naznačeno v kapitole 2.4, odpovědi na otázku společenského postavení žen v průběhu vývoje lidské společnosti se v teoriích jednotlivých vědců velmi různily. Na základě totožných poznatků byli leckdy různí badatelé schopni vytvořit zcela protikladné teorie. Představiteli takového sporu jsou francouzský misionář Joseph-François Lafitau a skotský filosof Adam Ferguson.

Joseph-François Lafitau (1670–1740) byl prvním, kdo poukázal na pozoruhodnou shodu vysokého společenského postavení žen u „zaostalých národů“ (Huronů či Irokézů) s jejich postavením v prvobytné epoše v oblasti Středomoří a na Předním Východě. Ve svém díle *Zvyky amerických divochů ve srovnání se zvyky starověkými*, nazval Huróny a Irokézy příkladem gynekokracie a přirovnal je ke gynekokraciím, které zmiňovali již antičtí autoři, zejména k Lykiům. Poznamenal dokonce, že vláda žen může být kulturně univerzálním prvkem společným v dávné minulosti spoustě národů v oblasti Středomoří a Předního východu. Vládnoucí postavení ženy v lidské prehistorii i u indiánských národů nijak nezpochybňoval ani nezlehčoval. Naopak, u Lafitaua se setkáváme s poněkud ojedinělou představou matriarchátu jako ženské nadvlády nad muži. „Ženy mají ve svých rukou skutečnou moc: země pole i celá úroda patří jim. Jsou duší poradních shromáždění, rozhodují o míru a válce, střeží společnou pokladnu, vládnou otroky, uzavírají manželství; děti patří jim, jejich krev určuje dědickou poslušnost. Naproti tomu mužové jsou naprosto izolováni a osamoceni, jejich děti jsou jim cizí, nic po nich nezůstává, chatrč patří jen ženě.“ (Lafitau podle Kosven 1952, s. 52). Tento typ ženské nadvlády byl podle Lafitaua platný jak pro společnost lykijskou, tak pro společnost irokézskou, protože jak ve své práci uvádí, nelze vyloučit, že mají tyto dva národy stejný původ neboli že jsou Irokézové potomky Lykiů. (Kosven 1952, s. 49–53)

Na Lafitaua později navázal Adam Ferguson (1723–1816), který sice převzal Lafitauovu teorii o organizaci prvobytného společenství a dělbě práce mezi pohlavími, avšak popřel, že by v tomto zřízení náleželo ženě vyšší společenské postavení než muži. Ženino postavení podle něj bylo naopak téměř otrocké, protože byla nucena zastávat velmi náročné a práce, u kterých nemohla počítat s mužovou pomocí. Obstarání a uchování zásob, organizace a vykonávání zemědělských prací, materiální zabezpečení společenství, to vše vycházelo převážně z ženské práce (Tamtéž, s. 68–69).

Jakousi střední cestu mezi těmito krajními názory vytvořil skotský historik John Millar (1735–1801). Millar zastával názor, že u některých národů v prehistorické v době ještě před ustálením manželství zůstávaly děti, z důvodu neznalosti identity svého otce, s matkou jako její rodina. Žena – matka tak měla ve své často velmi početné rodině vysoké postavení, které se v některých výjimečných případech udrželo i po ustálení manželství. Ačkoliv dal Millar tomuto příkladu charakter vzácné výjimky, připustil v něm možnost existence protikladu k teorii o podřízeném společenském postavení žen

v prvobytné epoše, kterou v osmnáctém století zastávala většina autorů (Tamtéž, 1952, s. 71–73).

Výše nastíněné teorie jsou pouhým náhledem do mnohaletého vědeckého zkoumání otázky, zda v rámci vývoje lidské společnosti existovalo matriarchální období. Jak můžeme vidět, problematiky matriarchátu se ve svých dílech dotkla spousta různých vědců: historiků, filosofů, právníků, ale i antropologů, archeologů či sociologů, viz další kapitoly, kteří ji zpravidla spojili s dalšími společenskými jevy, jejichž zkoumáním se ve své vědecké praxi zabývali. Tito vědci zastávali k možnosti existence matriarchálního společenského uspořádání různá, leckdy i naprosto protikladná stanoviska. Matriarchát tedy představoval a dodnes představuje vědecký problém, který je od samého začátku svého zkoumání spojený s názorovou nejednotností.

3. Teorie přechodu od matrilinerity k patrilinearitě

3.1 Teorie Johanna Jakoba Bachofena

Ve své teorii vycházel švýcarský právník a historik náboženství Johann Jakob Bachofen (1815–1887) ze studia mytologie přírodních národů a archaických společností, v níž podobně jako někteří další vědci zabývající se teorií matriarchátu našel obraz dřívější matriarchální společnosti a jejího zániku. Pověsti a báje různých národů daly evropským vědcům možnost nahlédnout do náboženských představ těchto společností a jejich vývoje. Bachofen byl ve svém myšlení ovlivněn klasickým evolucionismem a romantismem, a v duchu těchto dvou směrů se nesl i jeho spis *Mateřské právo*, který vyšel v roce 1861. Z mytologie vycházel rovněž anglický spisovatel Robert Graves (1895–1985), jehož dílem se budu zabývat v kapitole 4.1.1. Oběma těmto autorům byl vyčítán jejich příliš nekritický přístup k mýtům (Budil 2003, s. 137, 418). Například Murphy (2004, s. 69–70) poukázal na historickou nespolehlivost etiologických mýtů, avšak neupřel jim jejich skrytý význam. Následující kapitoly vztahující se k J. J. Bachofenovi a jeho k teorii vycházejí převážně z jeho díla *O materskom prave* (1942).

Podle Bachofenova názoru má mýtická tradice velký význam pro poznání dřívějších společností a jejich společenského uspořádání. Ve svém díle *O materskom prave* (1942, s. 19) se vymezoval proti upravování nebo vynechávání zmínek o historických skutečnostech, které byly v přílišném rozporu se soudobými standardy. Moderním společenským vědám vyčítal také, že se zaměřují na zkoumání následků dřívějších příčin, aniž by se ptaly po úplném začátku vývoje lidské společnosti. Tento začátek je totiž zahalený mýty, které většina moderních vědců nepovažuje za součást historie, a proto jim nevěnuje žádnou pozornost. (Bachofen 1942, s. 19–21) Pro vytvoření své teorie nastudoval Bachofen mnoho textů zabývajících se mytologií, historií, právem a poezií archaického období. Na jejich podkladě došel k přesvědčení, že gynekokracie, ve smyslu vlády matky, byla kulturně univerzálním stupněm vývoje lidstva a lidských mravů (Bachofen 1942, s. 22, Kosven 1952, s. 125).

Ve své teorii hovořil Bachofen o třech stádiích vývoje lidské společnosti. Období střídání jednotlivých stádií společenského vývoje bylo podle Bachofenovy teorie (1942, s. 38–39) provázeno dramatickými událostmi a regresivními návraty k nižším

formám společnosti.³ Důvodem a hnací silou střídání jednotlivých období ve vývoji lidské společnosti byl podle Bachofena mravní vývoj lidstva. Ten směřoval od tělesného, vládě hmoty podřízeného heterizmu přes gynekokracii spojenou s manželstvím a mateřstvím až k nejvyššímu mravně nejvyspělejšímu principu paternity, ve kterém se podle Bachofenovy teorie odráželo vítězství ducha nad hmotou, bytí nad přírodní daností.

Za první stupeň lidského vývoje označil Bachofen (1942, s. 36–38, 52, 56) heterizmus, ve kterém byl člověk i celá lidská společnost plně podřízena zákonům hmoty. Symbolem tohoto stádia byla bahenní vegetace znázorňující bujnost a nepředvídatelnost heretického plození. Heterické stádium bylo stejně jako po něm následující stádium mateřského práva podřízeno vládě rodičího těla. Bachofen je tedy označil za prvotní nižší stupeň maternity, který byl zcela podřízen zákonu hmoty a ve kterém neexistovala žádná pravidla ani manželské svazky. Potomci zrození z těchto volných styků byli označováni za apatores (bez otce) nebo polypatores (pocházející od více otců). K jednotlivým stupňům společenského vývoje přiřadil Bachofen velká kosmická tělesa. S obdobím heterizmu spojil Zemi, kterou přirovnal k mateřskému lůnu a vládě hmoty. Mužská síla byla v tomto náboženském stupni ztotožněna s vodou a s větrem, živly, které jsou součástí zemské atmosféry, a ačkoliv mají svůj podíl na plození, je jejich plodivá síla podřízena plodnosti země.

K přerodu heterizmu v gynekokracii došlo podle Bachofenovy teorie (Bachofen 1942, s. 47–49) z iniciativy žen, které toužily po mravnější společnosti, ve které nebudou podřizovány sexuálním potřebám mužů proti své vůli, k čemuž v období heterizmu nepochybně docházelo. S touto společenskou proměnou spojil Bachofen amazonství, které nazval prostředkem ke zlepšení postavení žen ve společnosti neboli snahou o mravní pokrok. Amazonky podle Bachofena jako první poukázaly na skutečnost, že mateřství má vyšší hodnotu než chtíč a fyzická síla. Amazonství, které Bachofen podobně jako gynekokracii či heterizmus považoval za kulturně univerzální jev, bylo původně bojem proti omezování práv žen, avšak postupem času se proměnilo v nelítostnou pomstu na mužích.

³ Například byly praktikovány náboženské rituály sloužící k usmíření starých božstev, která byla pouštěna a nahrazována božstvy a principy ztělesňujícími vyšší mravní ideály.

Druhým stupněm lidského vývoje bylo podle Bachfena období mateřského práva.⁴ Gynekokracie podle Bachofenovy teorie již nepodléhala pouze zákonům hmoty, ale pojila se s výhradností manželství a nezpochybnitelnou zásadou manželské věrnosti. Byla spojena se zaváděním zemědělství a s usedlým životem, na jehož zavedení měly hlavní zásluhu právě ženy. V tomto období náleželo ženám vysoké společenské postavení, za které do velké míry vděčily předchozí éře amazonství. V geografických oblastech, kde nedošlo k extrémnímu vyhocení amazonského boje žen proti mužům, vznikla manželská gynekokracie, která se spíše než s válečnictvím pojila se zakládáním měst, péčí o domov a se zemědělstvím (Tamtéž, s. 36–47). Společným znakem pro většinu gynekokratických národů byla mírumilovnost odrážející se nejen v jejich vztazích s okolními národy, ale hlavně v rámci jejich vlastního společenského zřízení, které se vyznačovalo svobodou a rovnoprávností. Tato skutečnost souvisela s jejich matrilineárním systémem určování příbuznosti, který na rozdíl od toho patrilineárního zahrnoval širší okruh příbuzných. Pro období mateřského práva byla obvyklá všeobecnost, která působila jako kontrast k pozdější ohraničenosti práva otcovského. Podle Bachofenova výkladu vzniká mateřská láska k dítěti samozřejmě a snadno, je téměř přírodní daností, oproti tomu otcovská vyžaduje vyšší stupeň mravního vývoje (Tamtéž, s. 23–26). Nebeským tělesem pojícím se s obdobím deméterské gynekokracie byl podle Bachofenova výkladu (1942, s. 49) Měsíc, který byl v onom období upřednostňován před Sluncem, stejně jako noc byla upřednostňována před dnem.

Posledním a zároveň nejvyšším stádiem vývoje lidské společnosti bylo podle Bachofenovy teorie (1942, s. 50) období paternity, které se začalo utvářet v období dvou tisíc let před naším letopočtem. První oblastí života archaických společností, ze které se vytratil ženský vliv, bylo válečnictví, jež postupem času přešlo výhradně do rukou mužů. Spolu s vůdčí rolí v oblasti vojenství získali muži i rozhodující pravomoc v otázce zahraniční politiky. Navzdory této změně si ženy ještě po nějakou dobu dokázaly udržet své dominantní postavení v rámci rodiny a ve vnitrostátní politice, avšak i to postupem času sláblo, až úplně vymizelo. Ženské dominantní postavení se podle Bachofenovy teorie udrželo nejdéle v oblasti náboženství.⁵ Nejvýraznějším mýtickým ztvárněním boje mezi matriarchálním a patriarchálním principem spatřuje

⁴ Někdy označované jako gynekokracie, demetrická či manželská gynekokracie nebo vyšší stupeň maternity.

⁵ Příkladem tohoto jevu bylo smíšení předhelénského a helénského kultu. Síla a pravomoci původního matriarchálního božstva byla postupně umenšována a omezována. Oproti tomu moc nastupujících patriarchálních bohů stále vzrůstala.

Bachofen v Orestově matkovraždě a následném soudu, v jehož závěru je Orestes zproštěn viny za svůj čin, protože jej učinil ve jménu pomsty za svého otce. Dalším obrazem podřízení důležitosti mateřství důležitosti otcovství je bezmateřské zrození bohyně Athény (Tamtéž, s. 52-53).⁶ V rámci symboliky nebeských těles bylo k období paternity přiřazeno Slunce. Bachofen je přirovnal nejprve k dionýzské paternitě neboli k mužské plodivé síle, která dokáže vytvořit život v „přijímající ženské hmotě,“ tím pádem ale podobně jako maternita podléhá zákonům hmoty, proto nemůže být považována za nejvyšší mravní ideál. Za tento ideál prohlásil Bachofen duchovní neboli apollinskou paternitu, která se rovněž pojí se Sluncem, ale na rozdíl od dionýzské je spojena s institucí adopce, takže je povznesena nad tělesné procesy spojené s plozením.

V závěrečné fázi mravního vývoje lidské společnosti byla podle Bachofenovy teorie přiřčena vyšší důležitost otcovství než mateřství, otcovražda se stala nesmiřitelnějším zločinem než matkovražda. Rovněž ve všech ostatních protikladech se paternita přiklonila k opačné možnosti než jí předcházející maternita. Ideálem rodičovství se stala adopce, protože byla odpoutaná od tělesnosti, materialismu a přírodní danosti. Její princip byl na rozdíl od principu pokrevního příbuzenství čistě duchovní (Tamtéž, s. 56–57).

3.1.1 Gravesův a Bachofenův výklad řecké mytologie

Bachofen se ve svém díle mnohokrát odvolával na mýty a jejich proměny, poukazoval na skutečnost, že právě mýty a pověsti jsou nedocenitelným zdrojem poznatků o dřívějších společnostech a jejich vývoji. V dobách, kdy došlo k nějaké významné společenské změně, například k přerodu maternity v paternitu, prošly podle Bachofena zpravidla jistou transformací i mytologické příběhy. Starší vyprávění byla přetvořena tak, aby odpovídala standardům doby novější. Takovouto proměnou prošla zejména řecká mytologie, ve které se spojily mýty předhelénské a helénské doby (Bachofen 1942, s. 19–20). Studium a výkladem řecké mytologie se zabýval Robert Graves, který ve svém stěžejním díle *Řecké mýty 1* (1996) a *Řecké mýty 2* (1996) navázal na Bachofenovu teorii o přerodu matriarchální společnosti ve společnost patriarchální, a podal výklad příběhů zachycujících tento přerod.

Graves poukázal na to, že olympský náboženský systém měl původně charakter vyvážené rady šesti bohů a šesti bohyň, přičemž hlavními vládnoucími postavami byli

⁶ Viz následující kapitulu.

Zeus a Héra. Avšak později byla podle Gravesova výkladu vlivem slábnoucí moci předhelénské civilizace a naopak sílící moci civilizace achajské Héra podřízena Diovi, Hestia nahrazena Dionýsem a Athéna se stala postavou ztělesňující patriarchální hodnoty. Zrození Athény z Diovy hlavy prezentuje Graves jako achajský způsob, jak tuto bohyni zbavit jakýchkoliv matriarchálních rysů a podřídit její moc moci achajského patriarchálního boha Dia (Graves 1996a, s. 17–18, 43–44). Zdánlivě bezmateřské zrození této bohyně posloužilo jako negace dřívějšího rození bezotcovského, které Bachofen spojoval s obdobím heterizmu. Druhým významným mýtem odrážejícím proměnu matriarchálního společenského uspořádání v patriarchální byl mýtus o Orestovi. Zejména Orestův soud byl podle Bachofena a Gravesa dosti explicitním ztvárněním zániku mateřského práva, které bylo v době přibližně dva tisíce let před naším letopočtem nahrazeno právem otcovským (Bachofen 1942, s. 52–53). Graves spojil rozuzlení mýtu o Orestovi se zánikem předhelénského matrilineárního dědického práva, oslabením matčina postavení v rodině a v domácnosti a s neuznáním ženina podílu na plození dětí. Tento příběh je tedy podle Gravesa ideologickým⁷ vyprávěním obhajujícím ideu svrchovanosti otcovské moci nad mocí mateřskou a spolu s příběhem o zrození bohyně Athény ztvárňuje způsob, jakým došlo k podřízení předhelénských náboženských představ představám helénským (Graves 1996b, s. 59–61, 65). Na základě Bachofenovy teorie doplněné Gravesovým výkladem řecké mytologie můžeme vidět, že se i v silně patriarchálních náboženských systémech mohou skrývat jisté prvky odkazující k možnému „matriarchálnímu stádiu“ v jejich vývoji.

3.1.2 Obraz matriarchálních prvků v dalších mytologiích

Odkazy na období ženské nadvlády předcházející nadvládě mužské nalezneme i v mýtech přírodních národů. Zatímco v rámci evropských mýtů bylo na ženu nahlíženo jako na bytost svou podstatou bližší přírodě, mýty některých přírodních národů o ní hovoří jako o původní nositelce a tvůrkyni kultury. Například skalní malby a mýty afrických národů líčily ženy jako bytosti znalé ovládnutí ohně, přípravy pokrmů a mnoha dalších dovedností. Muži bývali zobrazováni jako polodivoké bytosti, věnující se putování po krajině a lovu zvěře. Většina mýtů tohoto typu vypráví o tom, jak muži upustili od svého nevázaného života a přišli za ženami do jejich obydlí, nad kterým následně převzali vládu. Případně jak se zmocnili magických předmětů, jež do té doby

⁷ Pojem ideologie má více různých významů, v rámci této práce se objevuje zejména v kontextu s náboženstvím. Z hlediska sociologie je náboženská ideologie souborem norem a hodnot, jejichž prostřednictvím je ospravedlňováno rozdělení moci ve společnosti (Keller podle Klener 1996, s. 415).

náležely pouze ženám, kterým propůjčovaly možnost nadvlády (Justoň podle Vodáková 2003, s. 260–262).

Legendsy tohoto typu nevylučují existenci jiného než patriarchálního či patrilineárního uspořádání společnosti, naopak hovoří o jeho vzniku a ustanovení, z čehož vyplývá, že teoreticky mohl existovat nějaký jemu předcházející systém. Jak ale podotýká Robert Murphy (2004, s. 70), mýty nejsou spolehlivým zdrojem historických faktů, protože spíše než skutečné události odrážejí strachy a přání svých tvůrců, mužů, kteří se obávají, aby nepřišli o své nadřazené postavení vůči ženám, a proto je potřebují zdůvodňovat a ospravedlňovat v příbězích o tom, jak si ženy kdysi podmanili (Tamtéž, s. 70).

Podstata výše nastíněné teorie spočívá v rozboru a interpretaci mýtů pojednávajících o tom, jak se muži ujali vlády nad ženami. Motiv původní ženské nadvlády je hojně rozšířený napříč mytologiemi různých národů. Tyto mytologické příběhy zajímavě korespondují s vědeckou hypotézou, že prvním systémem určování rodové příslušnosti byl systém matrilineární. Hlavním představitelem tohoto způsobu zkoumání otázky matriarchátu byl J. J. Bachofen, který byl přesvědčen, že ve vývoji lidské společnosti existovalo období „mateřského práva“, které bylo později nahrazeno vývojově vyšším a vznešenějším „právem otcovským“. Na rozdíl od následujících teorií nebere Bachofenova teorie v potaz negativní dopad oné společenské změny na práva žen ani skutečnost, že v rámci patriarchálních a patrilineárních společností byla žena degradována na úroveň mužova majetku.

3.2 Teorie o civilizaci „Staré Evropy“ a jejím pádu

Teorie o civilizaci „Staré Evropy a jejím pádu“ spojuje nahrazení matrilinearity patrilinearitou s existencí a zánikem vyspělé praevropské civilizace zapříčiněným invazí indoevropských patriarchálních kmenů. Autorkou této teorie i pojmu „Stará Evropa“ je Marija Gimbutasová (1921–1994), archeoložka litevského původu. Svou teorii vytvořila na základě interpretace náboženského symbolismu a hmotné kultury dochované z období neolitu a eneolitu. V tomto předdějinném období existovala na území Evropy a Anatólie podle Gimbutasové pozoruhodně vyspělá civilizace „Staré Evropy“. Praevropské národy podle této teorie uctívaly matriarchální božstva, spojující se v majoritní kult Velké Bohyně, jehož vliv se dotýkal celé tehdejší společnosti a

prostupoval všemi jejími sférami.⁸ O existenci kultu Velké Bohyně hovořil i britský archeolog James Mellaart (1925–2012). Za zánikem civilizace „Staré Evropy“ stála podle Mariji Gimbutasové invaze patriarchálních indoevropských kmenů (Budil 2007, s. 441–443, 446). Navzdory své přesvědčivosti se teorie Mariji Gimbutasové setkala s kladným přijetím spíše u laické veřejnosti než u společnosti vědecké, která jí vyčítala, že své teze před jejich publikací nekonzultovala s dalšími odborníky (Czimprichová 2016, s. 40). Jako důležitý zdroj informací o M. Gimbutasové a její teorii posloužilo dílo *Číše a meč, agrese a láska* od Riane Eislerové (1931), antropoložky rakouského původu, která v něm shrnula a interpretovala různé teorie o existenci prehistorického kultu Velké Bohyně.

3.2.1 Kult bohyně a teze partnerské společnosti

Tato teorie vychází z přesvědčení, že v pravěku již od dob paleolitu cca 20 000 př. n. l. až do let 4500 – 4000 př. n. l., existovala na území Evropy a části dnešního Turecka civilizace organizovaná jiným než patriarchálním způsobem. Šlo o společnost, ve které byl uctíván kult Velké Bohyně, se kterým mohly podle názorů některých archeologů a antropologů souviset například stylizované sošky žen tzv., venuše. Ženská božstva byla uctívána hlavně příslušníky zemědělských kultur, u kultur pasteveckých převládali mužští bohové (Vodáková 2003, s. 36).

Další archeologický objev, který byl některými vědci prezentován jako důkaz propojení symboliky ženského těla s cyklem života, byl, jak uvádí Eislerová (1995, s. 27–28) nalezen v paleolitických hrobech ve Francii v Les Eyzies. Šlo o ulity mořských tvorů kauri, které se nacházely v bezprostřední blízkosti pohřbených těl. Historik náboženství E. O. James spojil tyto ulity s uctívání prapůvodního ženského božstva. Ulity kauri byly pravděpodobně stejně jako červená barva, kterou byly nabarveny spojovány s životadárnou silou. Propojení pohřebních a životadárných rituálů mohlo odkazovat k víře v obnovu života formou znovuzrození, k němuž docházelo prostřednictvím ženského těla a jeho symboliky. Výše zmíněný případ nebyl ojedinělý. Na základě rozborů předmětů a maleb z šedesáti objevených paleolitických jeskyň utvořil francouzský antropolog André Leroi-Gourhan závěr, že umění této doby odráží důležitost přikládanou existenci dvou odlišných pohlaví a že umožňuje současnému

⁸ Usuzovala tak na základě náboženské ikonografie rozšířené od oblasti střední Anatólie přes egejskou oblast až po střední Evropu, ztvárňující především ženské motivy.

člověku nahlédnout do tehdejšího elementárního náboženství, ve kterém byla přisuzována klíčová role obrazům a symbolům ženskosti (Eislerová 1995, s. 31–32).

I. Budil (2007, s. 444–445) uvádí, že se podle Mariji Gimbutasové objevovalo v uměleckých projevech obyvatel neolitických zemědělských osad zejména několik opakujících se témat: těhotné ženy, porod dítěte a mateřství, smrt a znovuzrození. Neobvyklá nebyla ani různá ztvárnění ženy držící v náruči dítě. Velmi častým prvkem byly přírodní motivy, které podle Gimbutasové souvisely s uctíváním Velké Bohyně. Eislerová (1995, s. 30, 28) poukazuje na možnost, že se rostlinné motivy vyskytovaly již na stěnách paleolitických jeskyň, kde byly archeology mylně označeny za zbraně určené k lovu. Ženská božstva bývala se zvířecími a rostlinnými motivy spojována velmi intenzivně. Eislerová dokonce zmínila prehistorickou představu, že se z těla Velké Bohyně nezrodil pouze lidský, ale veškerý zvířecí a rostlinný život. Podobně jako Marija Gimbutasová tak spojila rostlinné motivy s kultem bohyně.

Tato teorie zahrnuje přesvědčení, že v archaických dobách nebyla ženě upírána její aktivní účast na procesu plození potomků. Eislerová (Tamtéž, s. 55–56) se odkazuje na archeologické vykopávky nalezené například v Çatal Hüyük, jednom z nejvýznamnějších neolitických nalezišť, poukazují podle interpretace některých vědců na skutečnost, že již v dobách neolitu byl rozeznán i mužův podíl na vzniku nového života.⁹ Z čehož například Eislerová vyvozuje, že objevení otcovství nedalo v tomto případě podklad k podřízení ženy muži. Na tomto základě vyrostla v představách některých vědců vize prehistorické společnosti, ve které nebyla rozdílnost spojována s podřazeností nebo nadřazeností. Navzdory mnohým uměleckým zobrazením zázraků spojených s ženským tělem a s ženskostí obecně nebyly v umění civilizace „Staré Evropy“ nalezeny znaky zavrhování nebo znevýhodňování mužů a jejich role. Podle Gimbutasové a Eislerové mohly ženský a mužský princip v této společnosti fungovat vedle sebe, bez existence podřízenosti či méněcennosti některého z nich. Eislerová ve svém díle (1995, s. 56) uvádí názor britského archeologa Jamese Mellaarta, podle kterého byla společenská role muže plně uznávaná, navzdory jeho podřízenosti matce případně Bohyni.¹⁰

⁹ Nasvědčovalo by tomu například odhalení anatolských svatyní zasvěcených splynutí mužského a ženského principu či nalezení kamenné destičky, která zobrazovala muže a ženu v objetí, a následně matku s dítětem v náruči.

¹⁰ Mellaart se takto vyjádřil ve své publikaci *Çatal Hüyük, A Neolithic Town in Anatolia* (1968).

Podle této teorie prezentované Gimbutasovou a Eislerovou (Tamtéž, s. 17–18) nebyla civilizace „Staré Evropy“ společností matriarchální (ve smyslu ženské nadvlády), ačkoliv pravděpodobně byla společností matrilineární a matrilokální. Žádná z jejich výhod ženám však nepropůjčovala právo vládnout mužům. Z toho důvodu se nemohlo jednat o matriarchát, ale zároveň ani o patriarchát. Neolitické společnosti uctívající kult Bohyně Matky nebyly podle této teorie založeny na existenci vládce a poddaného ani na vládě jednoho pohlaví nad druhým, ale na spolupodílení se na vládě a spoluutváření moci. Takovýto koncept nazvala Eislerová (1995, s. 18) partnerským modelem společnosti. Tato teorie tedy nehovoří o proměně matriarchátu v patriarchát, ale o přechodu od partnerského modelu společnosti k modelu dominantnímu.

3.2.2 Civilizace „Staré Evropy“

Eislerová se ve svém díle (1995, s. 39–41) odkazuje k dílu *The Gods and Goddesses of Old Europe* (1974) v němž jeho autorka Marija Gimbutasová podala netradiční obraz prehistorické Evropy. Toto území bývalo většinou vědců označováno za oblast, kde se kultura rozrostla až na základě vlivu civilizací Blízkého východu. Za první evropskou civilizaci tedy bývá označována až civilizace mínojská. Gimbutasová však Evropu neolitického a eneolitického období popsala jako vyspělou, mírumilovnou společnost uznávající rovnost mezi pohlavími. Tuto svou teorii opřela o analýzu stovky archeologických nálezů objevených na území na sever od Egejského a Jaderského moře po Ukrajinu, jih Polska a střední Evropu. K utvoření této teorie vedlo Gimbutasovou zejména odkrytí dvou významných nalezišť Çatal Hüyük a Hacilaru nacházejících se na území dnešního Turecka.

Budil uvádí (2007, s. 442–443), že existenci civilizace „Staré Evropy“ datovala Gimbutasová do období 5400 př. n. l. až 4500 či 4000 př. n. l. V tomto období obývaly Evropu zemědělské národy pocházející původně z Malé Asie. Místně se mělo jednat o oblast rozprostírající se od střední a západní Anatólie přes egejskou oblast až po jihovýchodní a střední Evropu, oblast „od Tigridu po Dunaj.“ Tehdejší obyvatelé Evropy na tomto území založili organizovanou společnost, kterou ve své teorii Gimbutasová prezentovala jako rovnostářskou, pacifistickou a především „matriarchální“. Rozhodně tedy nešlo o civilizaci, která by se typologicky podobala civilizacím Předního východu. Ve spoustě ohledů tvořila naopak jejich výrazný protiklad. Rozdíly mezi Blízkým východem a Evropou jsou tedy podle této teorie patrné již od období neolitu. Místní hranicí mezi těmito civilizacemi bylo pohoří Taurus.

Mírumilovný charakter této civilizace Gimbutasová a Eislerová (1995, s. 40–48) odvozovaly od skutečnosti, že archeologické vykopávky prováděné v dané oblasti neodhalily zásoby zbraní ani obranná opatření, jakými byla vojenská opevnění nebo pevnosti či sídliště zbudovaná na těžko dostupných místech. Nejen že v této oblasti nebyly objeveny samotné artefakty související s bojem a válčením, nebyly nalezeny ani příklady jejich uměleckého ztvárnění. Neolitické umění oblasti od Anatolie po střední Evropu nezobrazovalo a neidealizovalo boj a válečnictví. Neztvářňovalo ani společenské kontrasty a dominanci jednoho pohlaví nad druhým či některé společenské vrstvy nad jinou. Namísto toho se obracelo k ztvárnění přírody a zázraku zrození. V tomto kontextu hovoří Gimbutasová a Eislerová o kultu Velké Bohyně, která nevládla silou, tak jako mužští bohové jiných civilizací, ale ze své samotné hluboce posvátné podstaty. Vládnoucím principem podle Gimbutasové nebyla hrubá síla, ale mateřská láska. Dalším prvkem, který vede vědce zastávající tuto teorii k přesvědčení, že byla civilizace „Staré Evropy“ rovnostářskou společností, je skutečnost, že v této oblasti nebyly objeveny honosné hroby náčelníků či jiných vládců. Na neolitickém vinčanském pohřebišti nebyly nalezeny ani žádné výrazné rozdíly v materiálním vybavení ženských a mužských hrobů, tuto rovnost lze podle Gimbutasové prokázat na všech známých neolitických pohřebištích pravěké Evropy.

Podle teorie Mariji Gimbutasové nastíněné v díle I. Budila (2007, s. 446) zapříčinilo pád pozoruhodně vyspělé civilizace Staré Evropy několik invazí patriarchálních indoevropských kmenů, přičemž k první z nich došlo okolo roku 4500 př. n. l. Tyto národy nazvala Gimbutasová kurganskou civilizací, za jejich domovinu označila oblast střední Volhy. Kurgani s sebou do jihovýchodní a střední Evropy podle teorie M. Gimbutasové a R. Eislerové (1995, s. 75) přinesli kult mužských bohů a válečníků. Na podmaněných územích pak postupně zaváděli své náboženství a svou ideologii založenou na síle a nadvládě. Gimbutasová hovoří o třech vlnách nájездů, které časově zahrnuje do období 4500–2800 př. n. l. Jak zmiňuje I. Budil (2007, s. 446–447), na území prehistorické Evropy se podle této teorie střetly dva zcela rozdílné principy. Zaprvé původní, značně vyspělá matrilineární civilizace, uznávající vše postupující rituální autoritu, zadruhé dobyvatelská, silně patriarchální civilizace, uznávající dominanci silnějšího.¹¹

¹¹ Existuje ovšem i teorie, že za zrodem patriarchátu nestála invaze národů z jiné geografické oblasti, ale že šlo o dvě odlišné vývojové alternativy vyskytující se v rámci jedné neolitické společnosti, přičemž

Eislerová ve svém díle cituje Gimbutasovou, která o střetu praeevropské a kurganské kultury vyjadřuje takto: „*Jedno hospodářství založené na zemědělství, druhé na chovu dobytka a pastevectví vytvářely dvě navzájem odlišné ideologie. Systém víry praeevropanů se soustřeďoval na zemědělský cyklus zrození, smrti a znovuzrození, ztělesněný ženským principem, Matkou Stvořitelkou. Kurganská ideologie, jak ji známe ze srovnávací indoevropské mytologie, velebila mužské, heroické válečnické bohy zářícího a bouřlivého nebe.*“ (Gimbutasová podle Eislerová, 1995, s. 80) Eislerová (1995, s. 75–76, 80–81) mezi nomádské dobyvatele zahrnuje i Semity, kteří byli podobně jako Indoevropané pasteveckým národem uctívajícím silně patriarchálního boha. Jak Indoevropané, Semité tak podle této autorky uplatňovali dominační vzorec společenské organizace pojící se s podřízeným postavením ženy, velkou mírou násilí a rozdělením společnosti na společenské vrstvy. Rovněž v přístupu ke zbraním a k válčení zastávali nomádské národy naprosto opačný postoj než zemědělsky zaměřené praeevropské národy. Podle Gimbutasové spojovaly všechny patriarchální náboženské systémy zbraně s posvátnou mocí, či dokonce se samotným bohem. Vyznavači těchto náboženství tedy zbraně adorovali, uctívali a hojně znázorňovali v rámci svého umění. Ve většině aspektů Kurgani představovali přesný opak praeevropanů, které si díky své útočnosti a rozpínavosti, k níž je mimo jiné vybízelo jejich náboženství, v němž nejvyšší postavení zastávali bohové války, postupem času zcela podmanili. (Tamtéž, s. 81)

Hlavním prvkem, který podle Eislerové (1995, s. 76–78) a Gimbutasové napomohl kurganským nájezdnickým kmenům rozvrátit civilizaci „Staré Evropy“ bylo zdokonalení zbraní, které bylo možné díky novým způsobům zpracování kovu.¹² Za proměnou společnosti nestála tedy samotná znalost kovů, ale spíše způsob jejich využití. Zatímco ve staré Evropě byly kovy využívány k postupnému zdokonalování zemědělských nástrojů, útočící nájezdníci je použili ke zdokonalení zbraní, které používali při svých invazích podnikaných za účelem přisvojit si úrodnější oblasti.¹³ Budil uvádí (2007, s. 447), že podle Mariji Gimbutasové zanikala civilizace „Staré Evropy“ postupně. Její definitivní pád datovala tato autorka do období konce eneolitu,

nadvládu nakonec získala ta agresivnější, patrilinéární a patriarchální. Tuto teorii zastávají C. Renfrew, A. Sherratt. I. Hodder.

¹² Gimbutasová a Eislerová poukázaly na skutečnost, že nejstarší předměty dokazující zpracování kovů (mědi a zlata) na území Evropy pocházejí již z šestého tisíciletí před naším letopočtem. Jde však pouze o drobné šperky, sošky a rituální předměty.

¹³ Gimbutasová uvádí, že se evropská naleziště, kde byly objeveny zbraně (halapartny, hroty šípů, bojové sekery a podobně) shodovala s trasami, kudy prošli kmeny Kurganů.

kdy kurganizace dosáhla takové míry, že byla schopna rozvrátit praevropskou civilizaci. Nedošlo tedy k uchování a rozvinutí kulturního potenciálu „Staré Evropy“, a tak se nemohla stát soupeřem Předního východu, namísto toho se proměnila v zaostalou barbarskou společnost.

Původním obyvatelům Evropy, kteří přežili kurganské nájezdy, byla podle Gimbutasové a Eislerové (1995, s. 78–86) vnucena kurganská ideologie spojená s nadvládou a válkou. Došlo k transformaci praevropské kultury. Partnerský charakter společenského uspořádání se změnil v charakter dominantní. Matrilineární typ určování příbuznosti byl nahrazen typem patrilineárním. Kult Bohyně vystřídala nadvláda mužských Bohů. Dřívější, původně zcela samostatné bohyně byly degradovány do rolí pouhých družek, dcer, či milenek mužských bohů, jejichž svrchované moci podléhaly. Vlivem dlouholetého válečného konfliktu byla hlavní důležitost přikládána tělesné síle a bojeschopnosti. Tyto atributy byly vlastní mužům. Ženy byly považovány za příliš slabé, jejich schopnost rodit děti pozbyla svého dřívějšího posvátného charakteru a byla degradována na pouhou schopnost reprodukce.

Podle teorie Gimbutasové a Eislerové (1995 s. 81–82) se ženy a jejich děti staly součástí mužova majetku. Tento fakt se odrážel zejména ve zvyku obětovat v případě mužovy smrti jednu či více žen a dětí. Tyto ženy a děti byly po svém násilném usmrcení pohřbeny společně s mužem¹⁴. Popsaný zvyk považuje Gimbutasová za jev, který do Evropy přišel společně s kurganskými kmeny. Kromě lidských obětí obsahovaly některé hroby rovněž zásoby zbraní. Zde se naplno projevila potřeba hromadit majetek a spojovat jej s jeho majitelem. Jednotlivé hroby se od sebe značně lišily svou vybaveností, což vede archeology a antropology k domněnce, že pro toto období byla typická hierarchizace společnosti.

Tato teorie vychází z rozboru a interpretace hmotné kultury objevené prostřednictvím archeologických vykopávek. Byla vytvořena na podobném principu jako teorie J. J. Bachofena. Původní, matrilineárně organizovaná společnost, po sobě, podle M. Gimbutasové, zanechala početná stylizovaná zpodobení žen, ženské plodnosti a mateřství souvisejících s kultem Velké Bohyně, který byl po invazi patriarchálních kmenů nahrazen kultem mužských bohů. Symbolika vzniku života se tak změnila v symboliku boje a válečnictví. Partnerství bylo nahrazeno dominancí. Tato teorie na

¹⁴ Není zřejmé, zda šlo o mužovy manželky, milenky či otrokyně.

rozdíl od teorie Bachofenovy nespátřuje ve vzniku patriarchátu a ustanovení patrilinearity mravní pokrok, ale naopak zásadní úpadek, který vedl k ponížení ženství a mateřského principu.

3.3 Teorie o vlivu soukromého vlastnictví na společenské uspořádání

Teorie proměny matrilinearity v patrilinearitu vlivem vzniku soukromého vlastnictví hovoří o rozsáhlých společenských změnách, k nimž došlo v období eneolitu, změna systému určování rodové příbuznosti je tedy pouze jednou z nich. Prvním z podnětů této společenské proměny bylo podle českého archeologa Evžena Neustupného (1933), (1967, s. 8–9) zintenzivnění zemědělské výroby prostřednictvím oradla, k jehož rozšíření v oblasti střední Evropy, došlo na pomezí neolitu a eneolitu. Podle tohoto autora díky zdokonalení zemědělství nedošlo jen k zabezpečení životních potřeb členů tehdejší společnosti, ale rovněž ke vzniku jistých přebytků, které se mohly stát předmětem směny, čímž daly základ vzniku soukromého vlastnictví (Neustupný 1967, s. 40, 44, 47). Společně se soukromým vlastnictvím vyvstala otázka dědictví. Podle této teorie měli muži stále větší zájem na tom, aby jejich majetek nedědila matrilinie, ze které pocházeli, ale jejich vlastní potomci, zejména synové. V průběhu let se mužům skutečně podařilo prosadit nahrazení matrilinearity patrilinearitou (Engels 1979, s. 54). S touto teorií je úzce svázána také teorie vzniku monogamního manželství a elementárních patriarchálních rodin podléhajících svrchované moci otce, již se zabýval zejména americký antropolog Lewis Henry Morgan (1818–1881), na nějž navázal německý politický filosof Bedřich Engels (1820–1895).

3.3.1 Zdokonalení zemědělství a vznik soukromého vlastnictví

Neustupný (1967, s. 33–63) vytvořil teorii o vzniku patriarchátu na území střední Evropy. Vznik patriarchátu spojil s vynálezem oradla, které se stalo prostředkem ke zdokonalení neolitického zemědělství a dalo tak podnět k proměně celé tehdejší společnosti. Tato Neustupného teorie (1967, s. 8) vychází z předpokladu, že v neolitu bylo zemědělství nejdůležitějším způsobem získávání potravy. Ve střední Evropě byla půda obdělávána ručně, pomocí dřevěných nástrojů. Tento proces byl velmi pracný, jeho výsledek nekvalitní. Obdělávání polí navíc vyžadovalo rozsáhlou spolupráci členů společnosti. Podle Neustupného bylo hlavním zájmem tehdejšího člověka zintenzivnit zemědělství a zvýšit jeho výnosy. K tomu bylo nutné zvětšit obdělávanou plochu, to

však bylo při používání primitivních ručních nástrojů prakticky nemožné.¹⁵ Jako efektivní řešení tohoto problému se ukázalo využití tažné síly zvířat, která si člověk ochočil již v dřívější době (Tamtéž, s. 8–9).

Dobytěk obstarávali muži, kteří se v tomto období rovněž věnovali lovu a zakládání nových polí. Před vynálezem oradla se tedy jak ženy, tak muži na získávání potravy podíleli přibližně stejnou mírou. Práci obou pohlaví byla přisuzovaná stejná důležitost, z čehož podle Neustupného (1967, s. 33–34) vyplývalo i jejich rovné společenské postavení. S počátkem využívání oradla datovaným ve střední Evropě do období eneolitu se ale tyto poměry změnily. Ruční zemědělské práce byly nahrazeny prací s oradlem, kterou vykonávali výhradně muži. Ženy tak byly vyřazeny z hlavní ekonomické činnosti. V tomto období podle Neustupného došlo k rozdělení prací na základě jejich významu pro společnost na důležité – mužské a málo důležité – ženské. Ženám byly přiřčeny převážně služby.¹⁶ Protikladnost mužských a ženských prací se stala podkladem pro společenskou nerovnost mezi muži a ženami. V tomto smyslu stál, podle Neustupného, vynález oradla za vznikem patriarchátu ve střední Evropě. Tento eneolitický typ dělby práce se z počátku zakládal na přirozeném rozdílu mezi mužem a ženou a na jejich fyzických možnostech (orba prehistorickým oradlem skutečně nebyla vhodná pro ženy), totéž ovšem neplatilo pro další, nejen prehistorická řemesla a povolání, ke kterým byl ženám odepřen přístup ještě o mnoho set let později (Tamtéž, s. 33–34, 39).

V eneolitu mužům podle Neustupného (1967, s. 39–40, 44, 47) připadly všechny hlavní výrobní činnosti, z těch jim plynuly materiální hodnoty – produkty práce, které sami nezužitovali, si mohli ponechat a učinit z nich předmět směny, ať už v rámci občiny nebo mimo ni. Tím muži ještě posílili svou převahu nad ženami, jejichž prací (službami) žádné produkty nevznikaly, a pokud ano, náležely výsledné produkty stejně muži, protože ženin podíl na nich byl pouze dílčí.¹⁷ Veškerá práce žen tak probíhala v rámci občiny, zatímco mužova mohla občinu opouštět v podobě produktů určených ke směně, zboží za tyto produkty získané rovněž náleželo muži (Tamtéž, s. 38–40). Ženy

¹⁵ Překážkami byla omezená doba, kdy bylo možné půdu obdělávat, ale hlavně omezenost lidské fyzické síly.

¹⁶ Např.: účast na sklizni a péče o dům a o potomky. Z produktivních činností obstarávaly ženy pouze ty vedlejší jako výrobu oděvů a keramických nádob.

¹⁷ Např. v případě sklizně, přesto, že sklizené obilí bylo výsledkem práce žen, muži byli těmi, kdo jej na samém začátku procesu zaseli. Podobným způsobem se podle Neustupného přistupovalo i k otázce zásluh na plození potomků (Neustupný 1967, s. 38).

nevlastnily nic víc než svou vlastní pracovní sílu, avšak i ta byla směřována do rukou mužů, služby žen totiž přispívaly k výrobě produktů, které však byly výhradním vlastnictvím muže, ačkoliv obsahovaly jak mužovu, tak ženinu práci. Ženská práce se vztahovala pouze k soukromým domácím službám, k činnosti považované za podřadnou v kontrastu mužské řemeslné práci (Tamtéž, s. 44–47).

Výše uvedené informace lze shrnout takto – rovnoprávnost žen podle teorie Neustupného existovala v prehistorické společnosti pouze do té doby, dokud se účastnily společensky produktivní práce, jako bylo obdělávání polí v neolitu. Neustupný v rámci své teorie porovnal neolitické a eneolitické společenské uspořádání. S neolitem spojil existenci kmenové společnosti zahrnující velký počet členů a s eneolitem postupný rozpad této společnosti na elementární rodiny. V rámci neolitického kmene nevylučoval možnost dědictví po mateřské linii, v eneolitické rodině hovořil o dědictví po linii otcově.

V neolitickém společenském uspořádání fungoval podle Neustupného (1967, s. 50–55) nižší stupeň dělby práce. Na výrobní činnosti se podíleli stejnoměrně všichni členové společnosti. Neolitická kooperace byla celospolečenská.¹⁸ Soukromá práce v tomto období prakticky neexistovala, ani existovat nemohla, protože její výsledek byl příliš nejistý. Společenské zřízení v neolitu bylo rodové, neboli spojené na základě pokrevního příbuzenství zahrnujícího širokou rodinu. Již v období neolitu byla dodržována pravidla exogamie, která měla své společenské opodstatnění.¹⁹ Kmen byl společenstvím příbuzných rodů, jež zabezpečovalo ekonomickou funkci občin.

Podle Neustupného (1967, s. 59–60) je pravděpodobné, že ve středoevropském neolitu, ale i před ním, platila pravidla matrilinearity a matrilokace. Tehdejší matriarchát se ale podle jeho názoru vztahoval pouze k systému odvozování příbuznosti podle matky a k tendenci zahrnovat nově vzniklé páry do občiny, ze které pocházela žena. Ženy tedy zpravidla zůstávaly ve své rodné občině, zatímco muži se mezi občinami přesouvali. V neolitu byla hospodářskou jednotkou celá občina. O děti pečovali společně všichni členové občiny a občině taktéž náležela pracovní síla všech jejích členů včetně dětí. Na určování otcovství nebyl kladen žádný zvláštní důraz. Původ dítěte byl tedy odvozován

¹⁸ Díky velkému pracovnímu kolektivu a vzájemné pomoci v rámci rodů bylo možné zvětšit výsledek práce a eliminovat dopad náhodných jevů (mikroklimatu, škůdců), které hrozily zničit úrodu.

¹⁹ Exogamie vedla k rozšiřování okruhu lidí, kteří byli svázáni povinností vzájemné pomoci a kooperace. V jedné občině (společnosti) žili příslušníci různých rodů, kteří měli každý za sebe v případě neúrody či zničení zásob právo na pomoc svých rodových příbuzných žijících v jiných občinách.

převážně od matky. Vzhledem k nízkému stupni dělby práce zde nemohla být řeč o ovládnání jednoho pohlaví druhým. Ani tato teorie tedy nepracuje s představou matriarchátu jako společnosti, kde jsou muži ovládáni ženami.

V eneolitu došlo podle této teorie (Neustupný 1967, s. 44–46, 54) k výrazné společenské změně. Produktivita zemědělství se značně zvýšila, což mělo vliv nejen na charakter práce, ale i na uspořádání společnosti. Jedinec disponující oradlem a tažným dobyt看em byl schopen obdělat dost velkou plochu na to, aby zabezpečil svou vlastní rodinu případně, aby získal určitý nadbytek. Rozsáhlé kooperující skupiny již nebyly nutnou podmínkou přežití, práce se tak stávala čím dál tím více individuální. Rod ztrácel na důležitosti, do popředí se dostávaly naopak malé pracovní kolektivy, patriarchální rodiny, které měly stále větší zájem na obrácení matrilineární dědičné posloupnosti v posloupnost patrilineární. Dědictví začalo plynout po otcovské linii. Dědičnou byla i držba půdy.²⁰ Ačkoliv prameny nevyklučují přežívající dědictví po matčině linii, podle Neustupného je pravděpodobnější, že ve většině případů docházelo k dědictví po linii otcově. Oradlo i dobytek patřily muži. Muž měl rovněž nárok na pracovní síly ostatních členů své rodiny (manželky a dětí).

Jak zmiňuje Neustupný (1967, s. 35), v hrobech patriarchálních náčelníků objevených zejména v oblastech spojených s kulturou kulovitých amfor, ale i mimo ni, byla kromě pohřbeného náčelníka nalezena hovězí dobytčata pohřbená zpravidla v párech. Rovněž náčelník nebyl pohřben sám, v jeho blízkosti byly zpravidla nalezeny ostatky jedné nebo více žen a dětí.²¹ Neustupný (1967 s. 35, s. 54–55) upozorňuje, že v žádné z předcházejících kultur se tento jev nevyskytoval. Usmrcení a pohřbení ženy do hrobu jejího muže podle Neustupného ilustrovalo její téměř otrocké postavení v eneolitické společnosti, poukazovalo také na skutečnost, že po svém provdání ztratila žena svá rodová práva, neměla nárok na pomoc svých rodových příbuzných. Ženin styk s jejím původním rodem byl sňatkem přerušen. Společenská kooperace známá již z dob neolitu tak v eneolitu začala probíhat pouze po mužově rodové linii.

V eneolitu došlo podle Neustupného (1967, s. 35, 56) také k proměně náboženství. Jednoduché kultovní předměty používané v neolitu byly nahrazeny specializovanými

²⁰ Je však nutné podotknout, že držba půdy nebyla ekvivalentem vlastnictví půdy (Neustupný 1967, s. 45).

²¹ Tyto bytosti byly usmrceny a přidány do hrobu jako mužův majetek, na nějž měl nárok i po svém skonu.

předměty a abstraktními kulty eneolitickými. Výrazně ubylo rituálních předmětů, což podle tohoto autora nasvědčuje tomu, že se náboženských obřadů účastnilo menší množství osob než v neolitu, kdy byly tyto obřady masovou záležitostí. Kult se tak přesunul do rukou patriarchů, kteří se stali zprostředkovateli vůle nového částečně antropomorfního božstva. Tato funkce jim dala velkou moc a možnost ovlivňovat ostatní členy obcí. Neustupný v tomto kontextu hovořil o ideologickém přinucení, kdy si patriarchové prostřednictvím pověr a zastrašování vynucovali poslušnost své rodiny. V eneolitickém náboženství se objevil kult hovězího dobytka, který tato teorie spojila s důležitostí dobytčat pro pluzní zemědělství (Tamtéž, s. 61–62).

V neolitu podle Neustupného (1967, s. 56, 60–62) hráli muži hlavní roli v produktivní výrobě, vlastnili výrobní prostředky, které dědili po své rodové linii, zprostředkovali komunikaci s božstvy, vstupovali do kontaktu s okolními obcemi. Na základě těchto výsad získali muži nadřazené postavení jak ve společnosti, tak i v rodině. Ženy a děti se staly jejich podřízenými. Hospodářskou jednotkou se stala patriarchální rodina, ve které byl kladen zásadní důraz na správné určení otcovství. Otcovství totiž muži zaručovalo bezvýhradné právo na dítě, a zejména na jeho pracovní sílu. Vznikla tak společnost, v níž byly uplatňovány rozdíly mezi společenskou důležitostí mužů a žen, přičemž ta vyšší byla přisouzena mužům.

3.3.2 Vznik monogamního manželství

Výše popsaná teorie nastínila příčinu a způsob rozpadu kmenové společnosti na elementární rodiny podléhající moci otce. Přerod matrilinearitu v patrilinearitu Neustupný spojil, po vzoru Engelse a Marxe, se vznikem soukromého vlastnictví. Vývojem, kterým během této společenské proměny prošla instituce manželství, se však Neustupný na rozdíl od Engelse příliš nezabýval.

Otázkou vývoje manželství a rodiny se zabíral zejména Lewis Henry Morgan. Jak u manželství, tak u rodiny popsal Morgan několik po sobě následujících vývojových fází, které ve své bakalářské práci přehledně shrnula J. Nováčková (2012, s. 17) a o nichž ve svém díle hovořil i M. O. Kosven (1952, s. 205–206). Morgan spojil s každou z vývojových fází manželství určitou fázi vývoje rodiny. Za první fázi lidského vývoje považoval Morgan období promiskuity, zde pravděpodobně nešlo hovořit o existenci manželství či rodiny. Druhou fází bylo skupinové manželství, rodinami spojenými s tímto typem manželství byly zaprvé rodina pokrevních

příbuzných, charakteristická uzavíráním skupinového manželství mezi sourozenci, a rodina punaluanská, fungující na principu srorátu a levirátu (několik sester sdílelo skupinu manželů a několik bratrů sdílelo skupinu manželek). Další fází bylo manželství párové, které se pojilo s rodinou syndyasmickou, šlo o krátkodobá nestabilní manželství jednotlivých párů, která zprvu nezahrnovala trvalé společné bydlení manželů (Nováčková, 2012, s. 17). Podle Kosvena spojil Morgan výše popsané formy manželství a rodin s matriarchálním obdobím vývoje lidstva které, podobně jako J. J. Bachofen považoval za kulturně univerzální jev. V těchto rodinách byla podle Morganovy teorie příbuznost určována po mateřské linii. Zejména ve fázi skupinového manželství nemohla moc otcovská konkurovat moci mateřské, a to především z důvodu neexistence individuálního manželství (Kosven, 1952, s. 206).

Morganovu teorii zahrnul do svého díla *Původ rodiny soukromého vlastnictví a státu* (1884) německý politický filosof Bedřich Engels (1979, s. 52–55), který stejně jako Morgan spojil přerod matrilinearity v patrilinearitu s párovým manželstvím, nahromaděním majetku a zájmem mužů na získání dědických práv pro své vlastní děti, kterého vlivem svého silicího společenského postavení nakonec skutečně dosáhli. Engels označil tento zásadní přelom ve vývoji lidské společnosti za „prosté usnesení,“ ve svém díle rovněž citoval Marxe, který nazval přechod od matrilinearity k patrilinearitě „vůbec nejpřirozenějším přechodem“. V rámci této změny připadly všechny pracovní prostředky mužům. Ženina moc byla plně podřízena moci muže. Ten získal samozřejmý nárok na ženinu pracovní sílu, reprodukční schopnosti i na její věrnost. Rovněž pracovní síla dětí nyní náležela mužům, jejich otcům. V této spojitosti hovořil Engels (1979, s. 56) o otroctví v rodině. S touto vývojovou fází společnosti spojil Engels i vznik otroctví jako takového. Pracovní schopnosti členů rodiny totiž leckdy nepostačovaly potřebám rodiny. Předmětem směny se tak stala pracovní síla zajatých nepřátel. S podřízeností ženy mužům a rostoucími nároky na její věrnost se z párového manželství postupně stalo manželství monogamní.

Monogamní patriarchální rodina byla podle Engelse značně ovlivněného Morganovou teorií (1979, s. 59–60) závěrečným stádiem ve vývoji rodu. Monogamní manželství se od předešlých typů lišilo zejména nárokem, který si činilo na ženinu věrnost. Ženina věrnost byla totiž jedinou zárukou pokrevní příbuznosti jejího muže a jejími dětmi. Naproti tomu na mužovu věrnost nebyly kladeny skoro žádné nároky. Jeho nevěry byly

předem prominuty, pokud si svou milenku nevzal do manželského domu. Pouze muž mohl iniciovat rozvod.

Morgan, Engels i Neustupný tedy spojovali přechod od matrilinearitě k patrilinearitě se vznikem soukromého vlastnictví, které umožnilo rozpad kmenové společnosti na individuální rodiny. V kontextu s vlastnictvím si podle teorií těchto autorů muži prosadili změnu dědictví po ženské linii v dědictví po linii mužské. Tato změna se zásadně podepsala na společenském postavení žen a dětí, které byly degradovány na úroveň mužova majetku, staly se součástí jeho soukromého vlastnictví. Na rozdíl od obou předešlých teorií nefigurují v rámci této teorie mytologické příběhy, náboženské kultury ani dramatické převrasy. Proměna matrilinearitě v patrilinearitu je zde podána jako logická součást vývoje společnosti směřujícího od celospolečenské kooperace k individuální práci, od společného vlastnictví k vlastnictví soukromému a od kmenové společnosti k elementárním rodinám.

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo popsat příčiny a průběh nahrazení matriarchálního uspořádání společnosti uspořádáním patriarchálním. Prvním předpokladem k dosažení tohoto cíle bylo definování pojmu matriarchát. Pojem matriarchát je současnou vědou považován za nevhodný, protože vytváří falešnou představu společnosti, ve které jsou muži ovládáni ženami. Existence takovéto společnosti však nebyla nikdy prokázána. Nejvíce se jí blížily společnosti, ve kterých byla uplatňována pravidla matrilineární rodové posloupnosti a matrilokálního usídlení, ta totiž ženám poskytovala jisté výhody a činila je poměrně nezávislými na mužích, nepropůjčovala jim však moc vládnout mužům.

V matrilineárních společnostech si byli muži i ženy relativně rovni a na rozhodování o důležitých záležitostech se podíleli podobnou mírou. V matrilineárně organizované společnosti tak byla moc rozdělena mezi více různých osob, které se spolupodílely na vládě. Ve společnosti organizované patrilineárně docházelo naopak k její monopolizaci, tímto způsobem se moc dostávala do rukou jediné osoby, která jejím prostřednictvím vládla nad ostatními příslušníky rodu. Hlavní rozdíl mezi matrilineární a patrilineárními společnostmi tedy netkví v tom, po které linii plyne dědictví příbuznosti, společenského postavení či majetku, ale ve způsobu rozdělení moci. Patrilineární systém se od toho matrilineárního liší svou tendencí kontrolovat a ovládat. Z tohoto důvodu není správné ztotožňovat matrilinearitu s matriarchátem či vládou žen, zatímco spojovat patrilinearitu s patriarchátem a vládou mužů není mylné. Zásadním rozdílem mezi matriarchátem a patriarchátem není otázka, kdo vládne, ale jakým způsobem je vládnuto.

V osmnáctém století vyslovil francouzský misionář Joseph-François Lafitau hypotézu kulturní univerzality matriarchálního období v dějinách vývoje lidské společnosti. Tuto tezi se během následujících let snažilo potvrdit, nebo vyvrátit mnoho různých vědců: historiků, filosofů, právníků, antropologů, archeologů, sociologů. Tito vědci byli schopni interpretovat tytéž skutečnosti velmi odlišnými leckdy i zcela protikladnými způsoby, což mne vede k závěru, že se informace o existenci matriarchálního období ve vývoji lidské společnosti zakládají spíše na různých vědeckých teoriích než na ověřitelných faktech. Na základě tohoto poznání jsem hlavní část práce věnovala deskripci a komparaci tří vybraných teorií proměny matrilineárního systému určování příbuznosti v systém patrilineární.

První ze zpracovávaných teorií vychází z díla Johanna Jakoba Bachofena, zakládá se na komparaci a interpretaci mýtů pojednávajících o tom, jakým způsobem byla vláda žen nahrazena vládou mužů. Přestože současná věda tomuto přístupu vyčítá jeho příliš nekritický postoj k mytologickým příběhům, které nelze považovat za seriózní zdroje informací o historii, není možné jej označit za zcela nesprávný a úplně jej zavrhnout. Nelze totiž popřít, že právě mýty umožňují modernímu člověku nahlédnout do smýšlení a představ dřívějších civilizací nebo přírodních národů. Motiv ženské nadvlády či ženské rovnoprávnosti v období před ustanovením mužské nadvlády je napříč mytologiemi různých kultur hojně rozšířený, z čehož Bachofen vyvozoval jeho historický základ. Podle Bachofenovy teorie byla proměna mateřského práva v právo otcovské podmíněna postupným mravním růstem lidské společnosti a snahou vymanit se z vlády hmoty. Stádium paternity považoval za vyšší a dokonalejší než jemu předcházející stádium maternity.

Druhá z teorií je spojena s Marijou Gimbutasovou, autorkou konceptu civilizace „Staré Evropy.“ Tato teorie byla vytvořena na základě interpretace hmotné kultury a symboliky dochované zejména z období neolitu a eneolitu. Vznikla tedy na podobném principu jako teorie Bachofenova. Na základě opakujících se motivů ztvárňovaných pravěkým uměním vytvořila Gimbutasová hypotézu o existenci ženského božstva, spojujícího se v kult Bohyně Matky, jenž byl uctíván praevropskými národy. Přechod od matrilinearity k patrilinearitě spojuje Gimbutasová s celospolečenskou změnou, k níž došlo vlivem násilného převratu iniciovaného patriarchálními kmeny, které rozvrátily původní mírumilovnou rovnostářskou civilizaci. Tato teorie narozdíl od teorie Bachofenovy nespojuje vznik patriarchátu s pokrokem, ale naopak s úpadkem, zapříčiněným válečným konfliktem.

Třetí teorie spojuje přeměnu matrilinearity v patrilinearitu se vznikem individuálních rodin a soukromého vlastnictví. Podle této teorie zastávané zejména Henrym Morganem a Bedřichem Engelsem spolu všechny tyto změny vzájemně souvisely. Zejména vznik soukromého vlastnictví a rozpad kmenové společnosti se na podkladě této teorie zdají být natolik provázány, že není možné s jistotou říci, který z těchto společenských jevů byl příčinou a který jejím následkem. Vznik individuální rodiny a monogamního manželství spojil Morgan se změnou matrilinearity v patrilinearitu, na což Engels navázal svou teorií o tom že, v elementární rodině se pracovní síla ženy a dětí stala součástí mužova soukromého vlastnictví. Tato teorie se narozdíl od dvou předešlých

nezakládá na interpretaci kulturních památek, které po sobě zanechali příslušníci pravěké či starověké společnosti, ale na pozorování vzniku soukromého vlastnictví a jeho dopadu na společenské uspořádání prehistorické společnosti.

Všechny tři zpracovávané teorie se shodují v tom, že předpokládají, že matrilineární způsob určování rodové příbuznosti předcházel způsobu patrilineárnímu, avšak liší se svými názory na to, z jakého důvodu a jakým způsobem byla matrilinearita nahrazena patrilinearitou. Rovněž jejich názor na to, zda měla tato společenská změna pozitivní či negativní dopad na vývoj lidské společnosti je rozdílný. Během analýzy a snahy o komparaci jednotlivých teorií jsem došla k závěru, že na každou z teorií mělo zásadní vliv několik různých aspektů, byla to zejména metoda, kterou byla ona teorie vytvořena, vědecké zaměření jejího autora a doba, ve které teorie vznikla.

Seznam použité literatury

- BACHOFEN, Johann Jakob. 1942. *O materskom práve*. Trnava: Urbánek a spol.
- BUDIL, Ivo T. 2003. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Vyd. 4. Praha: Triton. ISBN 80-7254-321-0.
- BUDIL, Ivo T. 2007. *Za obzor Západu: proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Vyd. 2. V Praze: Triton. ISBN 978-80-7254-998-6.
- EISLEROVÁ, Riane. 1995. *Číše a meč, agrese a láska aneb Žena a muž v průběhu staletí*. Přeložil Magdalena PECHOVÁ. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-095-X.
- ENGELS, Friedrich. 1979. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Praha: Svoboda.
- GEIST, Bohumil. 1992. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 80-85605-28-7.
- GRAVES, Robert. *Řecké mýty*. 1. 2. 1996a. vyd., 1. vyd. v Mustangu. Přeložil Jiří HANUŠ. Plzeň: Mustang, obr. příl. Beletrie, Sv. 52. ISBN 80-7191-156-9.
- GRAVES, Robert. *Řecké mýty*. 2. 2. 1996b vyd., 1. vyd. v Mustangu. Přeložil Jiří HANUŠ. Plzeň: Mustang, obr. příl. Beletrie, Sv. 53. ISBN 80-7191-157-7.
- JANDOUREK, Jan. *Slovník sociologických pojmů: 610 hesel*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3679-2.
- KOSVEN, Mark Osipovič. 1952. *Matriarchát: dějiny problému*. Praha: Melantrich.
- KLENER, Pavel, ed. *Velký sociologický slovník*. 1, A/O. 1996. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-164-1.
- MURPHY, Robert Francis. 2004. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství. Studijní texty. sv. 15. ISBN 80-86429-25-3.
- NEUSTUPNÝ, Evžen. 1967. *K počátkům patriarchy ve střední Evropě*. Praha: Academia. Rozpravy Československé akademie věd, Řada společenských věd.
- SKUPNIK, Jaroslav. 2010. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). Studijní texty, sv. 47. ISBN 978-80-7419-019-3.
- VODÁKOVÁ, Alena, ed. 2003. *Rod ženský: kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?*. Praha: SLON. Knižnice Sociologických aktualit, sv. 8. ISBN 80-86429-18-0

Elektronické zdroje

- NOVÁČKOVÁ, Jana. 2012. *Koncept patriarchy a matriarchy v dílech evolucionistů 19. a 20. století* [online]. Plzeň. [cit. 2019-03-29]. Dostupné z: https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/2925/1/Novackova_Jana_2012_BP.pdf. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph. D., DSc.

CZIMPRICHOVÁ, Dominika. 2016. *Matriarchální společnost v neolitu* [online]. Plzeň. [cit. 2019-03-08]. Dostupné z: <https://otik.uk.zcu.cz/bitstream/11025/24918/1/MatriarchalniSpolecnostVNeolitu.pdf>. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Vedoucí práce Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph. D., DSc.